

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2017

ARAŞTIRMA

Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Taħdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi

Ali Çiftci

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi A. K. İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
aciftci@konya.edu.tr

Geliř Tarihi: 01.11.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 22.12.2017

Öz

Tecvid ilmine dair konuların hicri ikinci asırdan itibaren dil bilimciler tarafından ele alındığı bilinmektedir. Halil b. Ahmed, onun öğrencisi Sibeveyh'in harfler, onların mahreçleri, sıfatları, harflerin birbirine idgamı gibi meselelere eserlerinde yer verdiklerini görüyoruz. Tecvid kitaplarından önce telif edilen kıraat ilmine dair eserlerde de tecvid konularına muhtasar olarak değinilmiştir. Ebu Müzahim el Hâkani hicri dördüncü asrın ilk çeyreğinde tecvide dair el Kasidetü'l-Hakaniyye sini yazmış ve bu eser tecvide dair ilk kaleme alınan eser olarak kabul edilmiştir. Hâkani'den sonra gelen bazı alimler Hâkani'nin eserine nazireler yazmışlardır. Hicri beşinci asır ise tecvid ilminin müstakil bir disiplin halinde ele alındığı bir dönem olmuştur. Mekki b. Ebi Talib, Ebu Amr ed Dani, Abdulvehhab b. Muhammed el Kurtubi alimler tecvid ilmine dair müstakil hacimli eserler vermişlerdir.

"Bu çalışmada ed-Dani gibi tecvide dair kaleme aldığı et-Taħdîd fil İtkani ve't-Tecvid ekseninde tecvid konuları ele alınmış, Kur'an okuma usulleri olan tahkik, hadr, tedvir metodları nakillere dayanılarak izah edilmeye çalışılmıştır. Tecvid'in istilahları içinde yer alan hareke, sükun, revm, işmam, med, idgam, ihfa, ihtilas gibi kavramların ihtiva ettiği anlamlar ana hatlarıyla izah edilmiştir. Ed-Dani'nin harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunu da önceki dil bilimcilerin eserlerinden faydalanarak sistemli bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Tecvidin ancak riyazatla uygulanabilir olduğunu kabul eden ed-Dani, harflerin kelime içinde terkip halinde doğru bir şekilde telaffuz edilmesinin gerekli olduğuna parmak basmış bunu ayetlerden oluşan örneklerle izah etmeye çalışmıştır. Kur'an'ın doğru okunması yanında onun anlamının kavranılması gerektiğine işaret eden ed-Dani manayı bozan bir vakf ve ibtidanın olmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Bu sebeple vakf ve onun gereklerini açıklamaya çalışmıştır. Tecvid meselelerini sistematik bir şekilde derli toplu ele alan ed-Dani, tecvid konusunda kendisinden sonra gelen bilginlerin müracaat ettiği önemli bir kişi olarak yerini hala korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Tecvid, Tertîl, ed-Dani, Meharic-i Huruf, et-Taħdîd, Med.

Becoming a Seperate Discipline of Science of Tajwid in the Context of al-Taħdîd fi al-Itqan wa al-Tajwid Written by al-Dani

The subject-matters written of the Science of Tajwid were first discussed by the Arabic linguists in the second century after Hijrah. Khalil bin Ahmad and his student, Sibawayh, wrote books on the nature of Arabic letters, their places of articulation, features, and the way they are connected to each other in

speech. The literature on the Qira'ah whose composition preceded the composition of the books on the Tajwid also talked of the subjects of the Tajwid though briefly. Abu Muzahim al-Khaqani wrote his al-Qasidah al-Khaqaniyyah on the Tajwid in the fourth century after Hijrah which has been considered to be the earliest work on the Tajwid. The scholars who came after al-Khaqani composed works on the model of his. The fourth century after Hijrah is the period in which the Tajwid came to be dealt with as an independent Qur'anic discipline. Such scholars as Makki bin Talib, Abu 'Amer al-Dani, 'Abdulwahhab bin Muhammad al-Qurtubi contributed independent and voluminous works to the Tajwid.

This article is intended to discuss the subjects of the Tajwid by focusing on al-Tahdid fi al-Itqan wa al-Tajwid by al-Dani, trying to elaborate upon such styles of the recitations of the Qur'an as tahqiq, haqr and tadwir with reference to the narrations. We shall also illustrate such terms of the Tajwid as harakah, sukun, rawm, isham, madd, idgham, ikhfa and ikhtilas. Al-Dani makes a systematic analysis of the articulation-places and features of the Arabic letters by availing himself of the works of the earlier linguists.

Considering that the Tajwid can only be practiced through a proper training, al-Dani pointed out that the letters should be pronounced properly as combining the words, trying to illustrate this with Qur'anic chapters. Pointing to the necessity that the Qur'an should be grasped semantically in addition to its proper recitation, he also emphasized that one should avoid starting and stopping reading the verses in a way that would spoil the meaning. With this in mind, he tried to explain the requirements of the proper stopping during the recitation. Making a systematic analysis of the subject-matters of the Tajwid, al-Dani still keeps his position as an important authority for the following generations of the scholars on the Tajwid.

Keywords: the Tajwid, tartil, al-Dani, the articulation-places of Arabic letters, tahdid, madd, waqf

Atıf

Çiftci, Ali, "Tehzibü'l Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife*, 17/2 (2017): 287-317.

Giriş

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (as)in kalbine Cibril tarafından indirildi.¹Kur'an, okunan kitap *Makru*² anlamında olduğu için Allah (cc), indirdiği kitabının okunmasını istemiştir. "Biz O'nu bir Kur'an olmak üzere insanlara sindire sindire okuman için ayet ayet, sure sure ayırdık ve peyderpey indirdik."³ ayeti bu gerçeğin bir ifadesidir.

Yine Furkan suresinde Kur'an'ın tertîl üzere okunduğuna dikkat çekilmiş⁴ aynı kavramın kullanıldığı Müzzemmil suresinde de Hz. Peygamber(as)'in Kur'an'ı tertîl üzere okuması emredilmiştir.⁵

Kur'an lafızlarının okunma eylemi sadece Hz. Peygamber(as)'in şahsında sınırlı kalmamış, ona inanan diğer mü'minlerin de Kur'an'ı okumaları istenmiştir.⁶ Müzzemmil Suresi yirminci ayette "Kur'andan kolayınıza geleni okuyunuz" cümlesi yer almaktadır. Bu cümle hakkında müfessirlerin farklı yaklaşımları vardır. Birincisi okumadan maksat, geceleri teheccüd namazı kılınız demektir. Zira kıraat namazın erkânından olduğu için cüz, zikrolunup küll murad olunmuştur. Bir kısım

¹ Şuara 26/193.

² Subhi Salih , *Kur'an İlimleri*, trc. M.Said Şimşek , Hibaş Yayınları , ty. 17.

³ İsra 17/106.

⁴ Furkan 25/32.

⁵ Müzzemmil 73/4.

⁶ Müzzemmil 73/20.

müfessirler ise burada ki "Kur'an okuyunuz" emrini bizzat "Kur'an kıraatiyle meşgul olunuz" şeklinde değerlendirmişlerdir ki bu namaz içinde de namaz dışında da olabilir.⁷ Neml Suresinde Hz Peygamberin sorumlu tutulduğu hususlar şöyle dile getirilir: "Ben ancak bu beldeyi (Mekke) saygıdeğer kılan ve her şeyin sahibi Allah'a kulluk etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla da emrolundum ve Kur'an'ı okumakla da emrolundum."⁸

Tahir b. Aşur, risaletin yani peygamber olmanın gereklerinden olan iki şeye bu ayetlerde dikkat çekilmiştir. Birincisi müslüman olmak, ikincisi Kur'an okumaktır⁹ diyerek Hz Peygamberin Kur'an'ı okumasının ihtiyari değil bir mecburiyet olduğuna dikkat çekmiştir.

Kiyame ve A'la surelerinde yer alan bazı ayetlerde, Kur'an'ın Cibril tarafından Hz. Peygamber (as)'e tebliği esnasındaki kıraatin önemine işaret edilmiş, Kur'an'ın okunarak tebliğ edildiği gerçeğine dikkat çekilmiştir.¹⁰ Bu ayetlerde; Arapçayı en iyi konuşan bir zatın adeten konuştuğu dilinde bulunmayan, farklı ve o esnada inzal olunan eda unsurlarının iyi telakki ve tevakkuf edilebilmesine imkan verecek bir yöneliş ve hazırlanmadan¹¹ bahsedilmektedir.

Hz. Peygamber (a.s.)'in nasıl Kur'an okuduğuna dair hadis mecmualarında yer alan rivayetler de, "Rasulullah'ın kıraatı harf harf idi." "Kıraatini ayırırdı." (tane tane, dura dura okurdu)¹² ifadeleri yer almaktadır.

Enes b. Malik kanalıyla gelen rivayette de Enes "Rasulullah'ın kıraatı medli idi." dedikten sonra Besmeleyi örnek olarak zikretmiş ve Hz. Peygamber (a.s.) "Bismillahi" derken lam'ı, "er-Rahman" derken mim harfini, "er-Rahim" derken de 'hâ' harfini uzattığını söylemiştir.¹³

İbn Mes'ud (Ra) bir kişiye Kur'an okutuyordu. O zat, Tevbe Suresi 60. ayetteki "الصدقات للفقراء والمساكين" kelimesindeki "ر" harfini kasr ölçüsünde uzatınca İbn Mes'ud, bu kelimeyi bana Hz. Peygamber (a.s.) böyle okutmadı deyince, o adam: Nasıl okuttu Ya Ebâ Abdirrahman! deyince, İbn Mes'ud, "Bu kelimedeki "ر" harfini med yaparak yani bir elifden fazla uzatarak okudu." dedi.¹⁴ Bu olay da bize tecvid konusu olan meddin Rasulullah tarafından öğretildiğinin bir delilidir.

Müstakilleşme döneminin ilk eserlerinden biri olan *ed-Dâni'nin ed-Tahtid fi'l İtkan ve't Tecvid* adlı eserinde tecvid konularının nasıl ele alındığı ve bu eserin

⁷ İbnu'l Arabi Muhammed b. Abdillâh (ö.543/1148), *Ahkamu'l Kur'an*, thk. Abdürrezzak el Mehdi, Daru'l Kitabî'l Arabî, Beyrut 1425/2004, IV 246;Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an Dili* Eser Neşriyat, İstanbul 1971, VIII, 5442.

⁸ Neml 27/91-92.

⁹ Muhammed Tahir b. Aşur *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru Sahnun, Tunus, ty. X, 57.

¹⁰ Kiyame 75/19, A'la 87/6

¹¹ Işın, Ali Rıza, *Tecvid İlminin Tedvini ve İlk Müellifi*, Konya 1993, s. 5.

¹² Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa Et-Tirmizi (ö. 279/892) *Camiu't- Tirmizi* Darus-selam I. Baskı Riyad 1999, *Fedailu'l-Kur'an* 23, H.no: 2923.

¹³ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed . İsmail (ö. 256/869) *El-Camiu's-Sahih* İstanbul 1315/1897 *Fedailu'l-Kur'an*, 29.

¹⁴ Said b. Mansur , *et-Tefsir min Sünen-i Said b. Mansur*, Thk. Sa'd b. Abdillâh b. Abdilaziz, *Daru's-Sumey'i*, 1417/1997, V.257, H.No; 1023.

kendisinden sonra tecvide dair kaleme alınan kitaplara ne oranda tesir ettiği gibi meseleler de çalışmamızda yer alacaktır.

İlk olarak bu çalışmada, tecvid ilminin müstakil bir disiplin haline gelmeden önceki safhaları ele alınacaktır. Tecvid kavramı Kur'an'da yer almamakla birlikte tertîl usulü ile kıraatın gerçekleşmesini bizzat Kur'an ifade etmektedir.¹⁵ Tertîl lafzının, harflerin yerli yerince okunması anlamında ki tecvid kavramı olarak mı algılandığı konusu üzerinde farklı yaklaşımlara da yer verilecektir. İbn Mesud'a nispet edilen "Kur'an'ı tecvid üzere okuyunuz"¹⁶ rivayetinin kadim kaynaklarda yer almadığını ve جَرِّدُوا الْقُرْآنَ şeklinde İbn Mesud'a nispet edilen sahih rivayetin¹⁷ müstensih hatası olarak sonraki bazı kaynaklarda جَوِّدُوا şekline dönüştüğü görülmektedir. ed-Dâni'den önce tecvid konusunda eser veren el-Hakani'nin kasidesi ve bu kasidenin sonraki eserler üzerindeki etkisi gibi konular da ele alınacaktır. ed-Dâni'nin tecvide dair açıklamalarının yanında, onun döneminde yaşayan diğer müelliflerin yorumlarına da müracaat edilerek mukayeseli bir şekilde konular ele alınmaya çalışılacaktır.

1-Bir Terim Olarak Tecvid Kavramının Hicri V. Asırdan Önceki Eserlerdeki Konumu

Bu kavramın hicri V. asırdan önceki eserlerde yer alması konusunda önce, acaba bu kavram; sahabe, tabiin ve etbau't-tabiin döneminde Kur'an'ın talimi, kıraat ilmiyle meşgul olan otoriteler tarafından kullanılmış mıdır? Aynı zamanda bu kavram Kur'an'da yer almakta mıdır?

Araştırmamız sonucunda bu kavramın Kur'an'da yer almadığını, bu terimin dışında tertîl¹⁸, kıraat¹⁹ ve tilavet²⁰ kavramlarının yer aldığını görmekteyiz.

Hz. Ali (ö.40/660)'ye nispet edilen Müzzemmil suresi 4. ayetinde yer alan "tertîl" kelimesinin "الترتيل: تجويد الحروف و معرفة الوقوف" şeklinde, yani "tertîl: Harfleri güzel bir şekilde telaffuz etmek, vakf yapılacak yerleri bilmek"²¹ şeklindeki tarifini kendisi için bir delil sayan Muhammed b. Cezeri (ö. 833/1429), bu kavramın kullanımı sahabe dönemine kadar dayandırmaktadır. Erken dönem müfessirlerinden Taberi (ö.310/923)'nin Müzzemmil suresi 4. ayette yer alan "و رتل القرآن ترتيلا" "tertîl" kelimesiyle ilgili aktardığı rivayetlerde, ne sahabeden ne de tabiinden hiçbir âlimin, Hz. Ali'ye nispet edilen bu yorumu aktardığını

¹⁵ Bk. Müzzemmil 73/4.

¹⁶ Kurtubi Muhammed b. Ahmed el Ensari (ö.671/1272) *El Cami'il Ahkamil Kur'an*, thk. Abdurrezzak el Mehdi Beyrut 2000 I,57; Ali el-Müttaki el-Hindi(ö.975/1567) *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efal*, nşr. Bekri Hayyani, *Safvet Sakka*, Beyrut 1979, , II, 345. Hadis no: 4209.

¹⁷ İbn Ebi Davud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî (ö.316/928), *Kitabu'l-Mesâhif*, Editör: Arthur Jeffery, Leiden, 1936. s. 139; İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed (ö235/849) *El-musanef Fil - Ehadis ve'l-Asar*, tsh. M. Abdüsselam Şahin, Darul Kütübü'l İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1995, II/24.

¹⁸Furkan 25/32, Müzzemmil 73/4.

¹⁹ İsra 17/106, Nahl 16/98, Kıyame 75/18.

²⁰ Bakara 2/252, Neml 27/92, Fatır 35/29, Beyyine 98/2.

²¹ İbn'ül-Cezeri, Ebul hayr Muhammed b. Muhammed (ö.833/1429) tsh. Ali Muhammed ed Dabba Daru'ül fikir, Mısır I, 209.

göremiyoruz.²² Şii bir müfessir olan Tabersî'nin (ö.548/1153) tefsirinde de yine Müzzemmil suresi 4. ayette yer alan tertîl kelimesinin تجويد الحروف ومعرفة الوقوف şeklinde Hz. Aliye dayandırılarak aktarıldığını göremiyoruz.²³ İlk dönem filologlarından Halil b. Ahmed'in,²⁴ (ö.175/791) Ezherî'nin²⁵ (ö.370/980) eserlerinde رتل kavramının yorumunda 'Tecvid' terimi yer almamaktadır. Buna rağmen ilk dönem hadis mecmualarından Abdürrezzak b. Hammam Es-San'ânî'nin (ö.211/826) El-Musannef'inde Hz. Ömer'e ve İbn Mesud'a nispet edilen جردوا القرآن "Kur'anı tecrit ediniz/Ona ait olmayan şeyleri Kur'an'a karıştırmayınız."²⁶ Şeklinde bir rivayetin olduğunu müşahede ediyoruz. Ayrıca İbn Ebi Şeybe (ö.235/849) nin el-Musannef'inde de İbn Mesud'a ve tabiinden İbrahim en-Nehaî'ye isnad edilen جردوا القرآن "Kur'anı tecrit ediniz"²⁷ rivayetini buluyoruz.

İbn Ebi Davud'a ait (ö. 316/929) *Kitabü'l-Mesahif*'in el-Avâşir fil-Mesahif bölümünde bu rivayetleri topladığını ve Kur'ana ta'şir, tahmis, nokta gibi ilavelerin konmasına onay veren âlimlerle bunları hoş karşılamayan alimlerin görüşlerinin²⁸ yer aldığı bölümde İbn Mesud, İbrahim en-Nehaî'ye ait olan جردوا القرآن sözünün nakledildiğini görüyoruz.

Ama İbn Mesud'a isnad edilen bu rivayetin sonraki dönem telif edilen bazı eserlerde جردوا القرآن 'Kur'an ı tecvide göre okuyunuz/ harflerinin hakkını vererek okuyunuz' şeklinde yer almaktadır.²⁹ İki rivayet birbirinin zıddıdır. Kanaatimizce ilk dönem kaynaklarında yer alan جردوا emir fiilinin sonraki dönem kaynaklarının bir kısmına جردوا şeklinde intikal etmiştir ki bu bir tashiftir, yani imla hatası veya müstensih hatasıdır. Fatih Çollak'ın da yaklaşımı bu yöndedir ki kanaatini şu cümlelerle ifade eder: جردوا القرآن cümlesiyle başlayan rivayetler, Kur'an metninin karışıklığa sebep olacak fazlalıklardan tahmis, ta'şir, hizb, sure isimleri vb. işaretlerden tecrit edilmesiyle ilgilidir. Bu sebeple kadim kaynaklarda yer alan جردوا ibaresinin جردوا القرآن şeklinde okumak suretiyle tecvid ilminin sahabe

²² Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö.310/923), *Cami'ul-Beyan an Te'vili Âyil Kur'an*, II. Baskı, Mısır, 1373/1954, XXIX, 126-127.

²³ Tabersî, Ebu Ali fadl b. Hasan (ö.548/1153), *Mecmau'ul-Beyan fi tefsiril-Kur'an*, Darul-Marife, Beyrut, 1995.

²⁴ Halil b. Ahmed, (ö.175/791), *Kitabül-Ayn*, Davud süleyman el-Anbeli-İn'am Davud Sellum, Beyrut 2004, s. 285.

²⁵ Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luga*, thk. Yakub Abdünnebiy, Darül-Mısırye, Mısır 1967, XIV, 268.

²⁶ Sanani, Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211/826) *El-musannef*, thk. HabiburRahman el Azami, I. Baskı, Beyrut 1972, IV, 322-323. H.n.7944 XI 325 h.no. 20662.

²⁷ İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdillâh b. Muhammed (ö235/849) *El-musannef Fil -Ehadis ve'l -Asar*, tsh. M. Abdüsselam Şahin, Darul Kütübül İlmiyye I. Baskı Beyrut 1995, II, 24.

²⁸ İbn Ebi Davud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistani (ö.316/928), *Kitabül-Mesahif*, Ed. Arthur jeffery, Leiden 1936-193, s. 139.

²⁹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensari (ö. 671/1272), *el-Cami'l li ahkamil- Kur'an*, thk. Abdürrezzak El-mehdi, 1421/2000 , I, 57, Ali el-Müttaki el-Hindi (ö.975/1567) *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efal*, nşr. Bekri Hayyani, *Safvet Sakka*, Beyrut, 1979, II, 345, H.N. 4209.

döneminde ortaya çıktığı yönündeki görüşe delil göstermek vakıyyla (ilmi gerçekle) örtüşmemektedir.³⁰

Ancak kıraate dair hicri V. asırda kaleme alınan '*el-Kamil-fil-Kıraat*' adlı eserde Müzzemmil suresi 4. ayette geçen tertül kavramı Hz. Ali'ye nispet edilerek *معرفة الحروف ومعرفة الوقوف* şeklinde yorumlanmıştır. Tecvid kavramının bu rivayette yer aldığı görülmektedir. Ebul Kasım el-Hüzelî'nin³¹ naklettiği bu rivayet sonraki dönem müelliflerine bir kaynak oluşturmuştur. Bu alimler bir kaynak zikretmeksizin bu terimi Hz. Ali'ye nispet etmişler ama el-Hüzelî'nin eserinden bir nakilde bulunmamışlardır.

2- Ebu Amr ed-Dân'den Önce Tecvide Dair Kaleme Alınmış Eserler

Tecvid ilminin konusunu teşkil eden harflerle bunların mahreçleri ve sıfatları konusu sadece kıraat âlimlerinin ilgi alanına girmemiş Arap diliyle meşgul olan filologların da üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. Nitekim H.II. asrın başında bu konuları ele alan Halil b. Ahmed, (ö. 175/791) *Kitabül-Ayn* adlı eserinde harflerin mahreçleri lakapları ve sıfatları konularına yer vermiştir.³²

Halil b. Ahmed'in talebesi Sibeveyh de (ö. 180/796) *el-Kitab*'ında harflerin mahreçleri, sıfatları, harflerin isimleri, idğam konusunu (idğam-ı mütecaniseyn, idğam-ı mütekaribeyn, idğam-ı şemsiyye), iklab vb. konuları geniş bir biçimde işlemiştir.³³

İbn Düreyd (ö. 321/933) *Cemherertü'l-Lüga* adlı eserinde harflerin mahreçleri, sıfatları, konularını, hicri II. Asrın önde gelen filologu el-Müberred de *el-Muktedab* adlı eserinde harflerin mahreçleri, sıfatları ve idğam konularını, Arap dilinin zenginliğini ve inceliklerini ortaya koymak maksadıyla ele almıştır.³⁴

Arap diline dair hacimli eserler veren İbn Cinni'nin (ö. 392/1001) *Sirru Sinaati'l-İ'rab*'ında harflerin mahreçleri, sıfatları, harflerin isimleri, hemze elif farkı gibi konuların yer aldığını görüyoruz.³⁵ Tecvide dair ilk eserin Ebu Müzahim el-Hâkani (ö. 325 936/937) tarafından telif edildiğini savunan alimler vardır ki onun eseri nesir şeklinde yazılmamış kaside olarak telif edilmiştir. Eserin adı *el-Kasidetül-Hakâniyye* diğer bir adı da *el-Kasidetür-Raiyye*'dir.³⁶ İbnül-Cezeri,

³⁰ Çollak Fatih, , *Tecvid ilminin ortaya çıkışı ve gelişimi''* Tarihten günümüze Kıraat ilmi Uluslararası kıraat sempozyumu, İstanbul 2012, s. 372-373.

³¹ Ebu'l-Kasım el-Hüzelî, Yusuf b, Ali b. Cibara el-Ma'rîbi Hüzelî, (ö. 465/1073) *el-Kamil fil kıraat*, thk. İbrahim Amr b. Abdillâh, Daru Sema Lil-Küttâb,Hulvan,I. Baskı Mısır 1435/2014, II,118.

³² Halil b. Ahmed,(ö.175/791),*Kitabül-Ayn*, thk Davud Sellum-Süleyman El Anbeki Mektebetü Lübnan, Beyrut 2004 .23-26.

³³ Sibeveyh, Ebu bişr Osman b. Kanber(ö. 180/796) *Kitab-ü Sibeveyh*, thk. Abdüsselam Harun,Mektebetü'l- Hanci,Kahire,1408/1988,4,431-436,174-176,128-130.

³⁴ Müberred, Ebul-Abbas Muhammed b. Yezid (ö.285/898), *el-Muktedap*, thk. Abdülhalık el-Udayme, Alemü'l-Kütüp, Beyrut, I, 192-196.

³⁵ İbn Cinni,Ebu'l-Feth Osman el-Mevsili, (ö. 392/1001), *Sirru Sinaati'l-İ'rab*, thk. Hasan Hindavi, Darul-Kalem, Dımaşk 1985, s. 40-48,60-65.

³⁶ İbnü'l-Cezeri,*Gayetün-Nihaye fi Tabakatil-Kurra*,nşr.G.bergstraesser} Mısır,1351/1932,321; Katip Celebi (ö. 1067/1657) *Kesfuz-Zunun an Esmail-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul 1362/1941-1943,2,354.

bildiğim kadarıyla bu konuda bende oluşan kanaat, ilk tecvid müellifinin el-Hakani olduğudur³⁷ demektedir.

Tecvid ilmi, mushaf imlası, asvat/sesler konularında araştırma yapan, erken dönemde telif edilen tecvide dair bazı eserlerin tahkikini yapan Ganim Kaddûri El-Hamed, Ebu Müzahim'den önce dilcilerin tecvid konularına eserlerinde yer verdiğini ama kıraat konusunda uzman olan alimlerden hiçbiri, el-Hâkani'den önce tecvide dair bir eser yazmamıştır, şeklinde bir görüş ileri sürmekte ve bu görüşünü desteklemek içinde şunları söylemektedir; Hakani ile çağdaş olan ve Bağdat'ta yaşayan Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. El-Abbas b. Mücahid (ö.324/935)in de '*Kitabüs-Seb'a fil-kıraat*' adlı eseri vardır ama tecvid ve ses ilmine dair bu eserde az bir malumata rastlamaktayız.³⁸ Bununla birlikte İbn Mücahid'in *Kitabü's-Seb'a*'sında tecvid ilmine dair idğam konusunun işlendiğini, mütecanis idğam, mütekarip idğam, idğam-ı misleyn, idğam-ı kebir, idğam-ı sağır, sakın nun ve tenvin konusunun işlendiğini görmekteyiz.³⁹

Hâkani'nin kasidesinde tecvidin bütün konularına yer verilmemiştir ama Kur'an-ı Kerimi doğru okumayanların 'mukrî' olamayacağı, Kur'an'ın tertil ile okunması, kıraat esnasında harflerin doğru bir şekilde çıkarılması, medler, ihfa, izhar, ha ve ra harflerinin özellikleri, lahn konusu, Kur'an lafızlarının doğru okunması için riyazat idman yapmanın gerekli olduğu yedi kıraat imamının bütün ümmet üzerinde hakkı olduğu vb. konulara kasidesinde yer vermiştir. 51 beyitten oluşan bu kaside Ebu Amr Ed-Dânî (ö.444/1053) tarafından da şerh edilmiştir.⁴⁰

Hâkani kasidesinde tecvidin ana konularına özet olarak değinmiş Arap dilinin diğer konularına temas etmemiştir. Kasidenin başından sonuna kadar tecvid konularının işlendiğini görüyoruz.⁴¹

ed-Dânî'den önce tecvide dair eser veren bir diğer müellif de Ebul-Hasen Ali b. Cafer b. Muhammed es-Sâidi er-Râzi'dir.⁴² es-Sâidi tecvidin ana unsurlarından biri olan Lahn konusuna dair bir risale yazmıştır. Bunun adı كتاب التبيه على اللحن الجلي و اللحن الخفي dir.⁴³ Kur'an okuyucusunun okuma esnasında yaptığı hataların neler olacağı, bu hatalardan bir kısmının lahn-i celi / büyük hata olduğu, bir kısmının da lahn-i hafi / küçük hata olduğu konusunu işlemeye çalışır. Örnek olarak Fatiha suresini okurken oluşabilecek hataları ayrıntılı olarak ele alır.⁴⁴ Es-Sâidi ikinci bir

³⁷ İbnü'l-Cezeri, en-neşr, II, 197.

³⁸ Ganim Kadduri El-Hamed, *Ebhasün Fi İlmit Tecvid*, Daru Ammar, I.baskı, Amman 1422/2002, s. 14.

³⁹ Bk. İbn Mücahid, Ebubekir Ahmed b. Musa b. Mücahid et-Temimi(ö.324/935), *Kitabüs-Seb'a fil Kıraat*.thk; Şevki Dayf, Darul-Mearif, Kahire, ts, s. 113-123,125-227.

⁴⁰ Çetin, Abdurrahman, Hakani , Musa b. Ubeydullah, *DİA*, İstanbul 1997, 15, 166; Ganim Kadduri El-Hamed, *Ebhasun fi ilmit-Tecvid*, s. 28-33.

⁴¹ Hakani, Musa b. Ubeydillah (ö. 325/936), *el-Kasidetü'l-Hakaniyye fit-Tecvid*, *Mecmüül-mütün fil kıraat-i vet-tecvîd* içinde thk. Said Abdülhakim, Mektebetü Hald b. Velid, 1.baskı, San'a 2008, s. 15-21.

⁴² Sâidi,Hayatının ilk yıllarını Irak'ta yaşadı, sonra Şiraz'a gitti,hocalarının çoğu Iraklıdır. İbnü'l-Cezeri onu nezil-i Şiraz / Şiraz'a misafir olarak gelen diye anlatır. Bk. *Gayetün-nihaye*-ibnül-cezeri, 1, 529.

⁴³ Sâidi Eb'ul-Hasen Ali b. Cafer (ö. 410/ 1019) *Kitabüt-Tenbih ale'l-lahnli celiyy ve'l-lahni'l-Hafiyy*, thk. G.Kadduri el-Hamed, Dar-u Ammar, Amman 2000. "*Risaletan fi-Tecvidi'l-Kur'an*" ismiyle basılmıştır.

⁴⁴ Sâidi, *Kitabüt-Tenbih*, s. 27-32.

risale de kaleme almıştır ki bu risaleye de *Kitabu İhtilafil-Kurra Fil-Lam ven-Nun* adını vermiştir. Bu risalede Allah lafızlarında yer alan Lam harfinin ne zaman kalın, hangi durumlarda ince okunacağı konuları ile, sakin nunun boğaz harfleri ile karşılaştığı durumlarda izhar olacağı, idğam ve ihfa olamayacağı, ağızdan çıkan harflerle karşılaştığında ise 'nun-i sakine'nin 'nun-i hafiiye' ye dönüştüğü ve nunun diğer harflerle buluştuğunda oluşacak olan tecvid konuları ele alınmıştır.⁴⁵

ed-Dânî'den önce, tecvide dair eser veren Ebu Müzahim el-Hakâni'nin üslubunu takip edip, onun kasidesine muaraza, nazire yaparak kaside şeklinde bir eser oluşturan bir diğer müellif de Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö.377/987)dir. Bu eser 59 beyitten oluşmaktadır. Bu beyitlere bir beyit daha ilave ederek 60'a tamamlayan Ebu Amr ed-Dânî'dir. Bu kasidenin ilk dört beytini eserine alıp zikreden ise İbnü-l-Cezeri⁴⁶dir.

İbnü-l-Cezeri'nin başka bir tespitine göre, El-Hâkani'nin kasidesine muaraza/nazire olarak yazılan bir diğer eser ise, el-İcli el-Lâlikâi'nin (ö. 386/996) kasidesidir.⁴⁷ Bu iki kaside Hâkani'nin tesirinde kalınarak aynı metotla yazılmıştır.

Ed-Dâni ile çağdaş olan Kuzey Afrika'daki Kayrevan'da doğan, daha sonra Endülüs'e hicret eden Mekkî b. Ebi Talip (ö.437/1045) tecvide dair hacimli bir kitap olan "*Er-Riaye li-Tecvid'il-Kiraati ve Tahkiki Lafzî-Tilave*" adlı eserini yazdı.⁴⁸ Mekkî'nin bu eserinin ed-Dâni'nin telif ettiği *et-Tahtid fi'l-İtkani ve't-Tecvid* adlı eserinden önce yazıldığı kanaatindeyiz. *et-Tahtid*'in tahkikini yapan Ganim Kadduri el-Hamed, Mekkî'ye aid olan *Er-Riaye*'nin *et-Tahtid*'den önce yazıldığına dair elimizde bir delil yoktur. Zira iki müellifin vefatları arasında yedi yıl gibi kısa bir süre var⁴⁹ demektedir.

Ancak şu var ki Mekkî b. Ebi Talip hicri 355 yılında Kayrevan'da doğmuş⁵⁰. ed-Dânî, Mekki b. Ebi Talip'ten 16 yıl sonra 371'de Kurtuba'da doğmuştur.⁵¹ Bununla birlikte *er-Riaye*'nin mukaddimesinde Mekkî; "Benden önce benim telif ettiğim kitabın hacminde tecvid konularını teferruatlı bir şekilde ele alan bir kitap olduğunu bilmiyorum." demekte ayrıca *er-Riaye*'sini yazma fikrinin hicri 390 yılında zihninde oluştuğunu ama 30 yıl sonra tamamlamaya muvaffak olduğunu yani hicri 420 yılında bitirdiğini söylemektedir.⁵² Eserin fikri safhası da, bitiriliş dönemi de Mekkî'nin Endülüs'e hicret ettikten sonraki döneme rastlamaktadır. İlmi alışverişin revaçta olduğu Endülüs'te Mekkî'den önce⁵³ tecvide dair hacimli müstakil bir eser yazılsa idi kanaatimize göre bu eserden Mekkî'nin haberi olurdu.

⁴⁵ Sâidi, *Kitabut-Tenbih*, s. 62-66.

⁴⁶ İbnü'l Cezeri, *Gayetün-Nihaye*, II, 67.

⁴⁷ İbnü'l Cezeri, *Gayetün Nihaye*, II, 85-86.

⁴⁸ Mekkî b. Ebi Talip el-Kaysi (ö.437/1045), *er-Riaye li-tecvidi'il-kiraati ve tahkik-i lafzî-tilaveh*, thk. Ahmet Hasan Ferhat, Daru Ammar, V.Baskı, Amman 2008, 24-25; Altıkulaç, Tayyar, Mekkî b. Ebu Talib, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 575-576.

⁴⁹ Dâni Ebu Amr Osman b. Sâid b. Osman (ö.444/1053); *et-Tahtid fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, thk.Ganim Kadduri el-Hamed,Daru Ammar, Amman 2000, Muhakkikin önsözü, s. 44.

⁵⁰ Altıkulaç, Tayyar, Mekkî b. Ebi Talib, *DİA*, XXVIII, 575.

⁵¹ Çetin, Abdurrahman, Dâni, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 459.

⁵² Mekkî b. Ebi Talib, *er-Riâye*, s. 52-53.

⁵³ Altıkulaç, Mekkî b. Ebu Talib, *DİA*, XXVIII, 575.

ed-Dânî'nin *et-Taḥdid*'i ya *er-Riâye* ile aynı zamanda yazıldı veya *er-Riâye*'nin yazıldığı hicri 420'den sonra kaleme alındı.

Yine beşinci asırda Buhara yakınlarındaki Efşene köyünde doğan İbn Sina (ö.428/1037) tıp, felsefe, mantık ve ilahiyata dair eserlerin yanında, sesin oluşum sebebi, harflerin ortaya çıkış sebepleri, harflerin çıktığı organlar, Arapça'nın alfabesini oluşturan harflerin mahreçleri, sıfatları konularının ele alındığı "*Esbâb-ü Hudûsi'l-Hurûf*" adlı risaleyi telif etmiştir.⁵⁴

Ebu Amr ed-Dânî'den önce tecvide dair eserlere ve risalelere parmak bastıktan sonra bizzat ed-Dânî'nin telif ettiği "*Et-Taḥdid fil-İtkani vet-Tecvid*" adlı eseri ve bu eserin tecvit ilmi açısından değerlendirilmesi konusuna geçebiliriz.

3-Ebu Amr ed-Dânî' ve et-Taḥdid fi'l-İtkân ve't-Tecvid Adlı Eseri⁵⁵

Tecvid ilminin müstakil olarak ele alınmaya ve bu ilim dalında hacimli eserlerin verilmeye başladığı hicri V. asrın öne çıkan otorite alimlerinden biri de ed-Dânî'dir.⁵⁶

ed-Dânî, tecvide dair bu eserini yazma gerekçesi olarak şunları söylemektedir: "Kur'an-ı Kerim tilavetinin güzel yapılması / Kur'an'ın doğru okunması Kur'an kıraatının yerli yerince ifası için Allah'ın, Peygamberini ve ümmetini teşvik ettiği şey konusunda asrımızda yaşayan Kur'an talebelerinin ve hocalarının ihmali gördüm, bu durum beni tecvid ilmi, tertîl ve tahkikin keyfiyetinin ne olduğuna dair bir eser yazmaya beni zorladı."⁵⁷

ed-Dânî kitabını yazarken izlediği metodu da şu cümlelerle izah eder: "Sonradan gelen (halef) uleması önceki alimlerden (selef) nasıl aldıysa bu yolu izledim. Ulemanın aktardığı bilgilerden gizli kalan izaha muhtaç olan konuları açıkladım. Hadis usulündeki senet usûlüne riayet ettim. Bizzat kendilerine yetiştiğim âlimlerden, eserlerine muttali olduğum imamların/kurranın tecvid ilmine dair görüşlerini aktardım. Sadece bu ilimde derinleşen hâzîk/uzman kimselerin anlayacağı, diğerlerinin anlamayacağı bir üslupla kitabımı telif etmedim. Hem mübtediler / yeni başlayanların hem de bu ilimde derinleşen kimselerin istifade edeceği bir eser vücuda getirdim."⁵⁸

ed-Dânî Kur'an lafızlarının sahih bir şekilde okunmasını sağlayacak usüller, metodların ne olduğu, buna dair kavramlar ve onların izahi ile tecvid konularını ele almaya çalışmıştır. Onun öne çıkardığı ve ilk olarak izah etmeye çalıştığı kavramların başında tecvid, tertîl, tahkik terimleri gelmektedir.

⁵⁴ İbn Sina, Ali Huseyn b. Sina(ö.428/1037), *Esbâb-ü Hudûsi'l-Huruf*, nşr. Hüseyin Muhammed İmbabi-Muhammed İmbabi, Kahire, 1978, s. 9-11, 12, 13, 14, 15, 16-22, Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", *DİA*, İstanbul 1999, XX., 319,322, 344.

⁵⁵ Dâni Ebu Amr Osman b. Sâid b. Osman (ö. 444/1053); *et-Taḥdid fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed,Daru Ammar, I.Baskı, Amman 1421/2000.

⁵⁶ Dâni'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri kıraat ilmindeki yer, hocaları, öğrencileri için bk. *et-Taḥdid'in Mukaddime bölümü*, s. 7-16, Ayrıca Muhakkik ciddi bir araştırma yaparak Dâni'nin eserlerinin bir listesini de sunmuştur. Bk. *et-Taḥdid fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, s. 24-41.

⁵⁶ Çetin, Abdurrahman, Dani, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 459-461.

⁵⁷ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 66.

⁵⁸ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 66-67.

a.Tecvid

ed-Dânî bu kavramı önce lügavî yönden ele alır. Tecvid جَوْد fiilinin mastarıdır. Bir şeyin en güzel şekilde yapılması için elden gelen çabayı ortaya koymak” anlamındadır⁵⁹. Sonra kavramı istilâhî yönden izah eder: “Tecvid: Harflerin hakkını vermek, mahreç ve sıfat bakımından harflerin mertebelerini gözetmek, her bir harfi mahrecinden çıkarmak, harfleri tek tek telaffuz ederken ve terkip halinde de, baskı yapmadan, zorlamadan, aşırıya kaçmadan haklarını vererek telaffuz etmektir. Tecvid ancak dilin bağına çözmek uygulama yani riyazatla ortaya çıkar.”⁶⁰ ed-Dânî’nin yaptığı bu tanım sonraki dönemde telif edilen tecvitle ilgili eserlerde aynen yer almış veya ihtisar yapılarak nakledilmiştir.⁶¹ ed-Dânî bu kavramla ilgili farklı yaklaşımlarını diğer terimleri ele alırken tekrar dile getirmektedir. Müellif ikinci bir kavram olarak ‘tertil’ terimini öne çıkarır.

b.Tertîl

Müzzemmil Suresi 4.ayette yer alan وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا Kur’an’ı tertîl üzere / ağır ağır oku.” Bu ayette yer alan ‘Tertîl’ kavramını ‘Kur’an lafızlarını telaffuz ederken yavaş yavaş oku, harflerin arasını ayır, okuyuşun da aceleci olma ki harfler birbirlerine karışmasın⁶²’ şeklinde izah eder ve bu görüşünü temellendirmek için ilk dönemin önde gelen dilcisi Halil b. Ahmed’in eserinden istişhadda bulunur. Halil b. Ahmed, bir kişi yavaş yavaş, anlaşılır bir şekilde konuştuğu zaman الكلام تمهلت فيه رتلت cümlesiyle ifade edilir⁶³ demektedir. Konuşulan kelamın anlaşılması için tane tane açık açık ifade edilmesi gerekir.

ed-Dâni, Kur’an’ın indirilişinin de tertîl üzere olduğunu savunur bu görüşünü de رتلناه ترتيلا / O Kur’an’ı (sana) ağır ağır okuyoruz.⁶⁴ Ayetindeki رتلناه kelimesini ارتلناه şeklinde te’vil etmiştir ki buna göre anlam, O Kur’an’ı tertîl üzere indirdik”. Bu yaklaşımıyla da Kur’an okumadaki usüllerin en önemlisinin tertîl olduğunu iddia etmektedir. ed-Dâni, Kur’an’ın tertîl usülüyle okunduğuna dair Hz. Peygamber’in vefatından bir yıl önce nafile namazlarını oturarak kılmaya başladığını bu namazlarda kıraat olarak bir sureyi tertîl üzere okumasından ötürü (normal bir sürede okunan surenin) okunuşu uzadıkça uzuyordu⁶⁵ hadisidir. Hadisin metninde فيرتلها حتى تكون اطول cümlesi geçmektedir. Ayrıca tertîl kavramının yorumunda Taberi’nin zikrettiği açıklamalara da başvurmaktadır.⁶⁶ ed-Dâni sahabe kavillerinden örnekler vererek tertîl ile ilgili görüşünü güçlendirmekte ve

⁵⁹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 68; Dâni ilk dönem dilcilerin eserlerinden istifade etmiştir. Bk. Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn*, s. 133, Ezheri, *Tehzibu'l-Luga*, XI, 156-157.

⁶⁰ Dâni, *et-Tahdid*, s. 68.

⁶¹ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s. 59; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 212.

⁶² Dâni, *et-Tahdid*, s. 69.

⁶³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 285.

⁶⁴ Furkan 25/32.

⁶⁵ Malik b. Enes (ö.179/795) *El Muvatta, tsh, M.Fuat Abdul Baki, Daru ihyai'l- Kütübi'l Arabiyye, Mısır 1951 Bab-u Salati't-Tatavvu'kaiden böl,7; Müslim, Salatü'l-Misafirin,118, h.n: 733.*

⁶⁶ Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö.310/923), *Camu'ul-Beyan*, XXIX, 126-127.

şu rivayeti aktarmaktadır: “Alkame b. Kays Kûfede İbn Mes'ud'a Kur'an okuyordu. Alkame onun öğrencisiydi. Bir gün aceleci bir tarzda Kur'an okuyunca İbn Mes'ud “Anam babam sana feda olsun! رتل فانه زينة القرآن / Yavaş yavaş oku! zira tertîl ile okumak Kur'an'ın süsüdür/zînetidir,⁶⁷ dedi.” Mevkuf bir haber olan bu olay tertîl metodunun tercih edildiğine bir örnektir.

Ed-Dâni, Tertîl kavramı hakkında Hz.Ali (ö.61/662)'ye nispet edilen tertîl; الحروف الوقوف معرفة / harfleri yerli yerince mahrecinden çıkarmak vakf / durulacak yerleri bilmek” şeklindeki rivayeti eserinde nakletmemiştir. Taberi de Müzzemmil suresi 4. ayetini te'vil ederken bu rivayeti nakletmemektedir.

Hz. Ali'ye isnad edilen bu rivayeti, ed-Dâni ile muasır olan ebul-Kasım el-Hüzelî'nin naklettiğini görmekteyiz ki “el-Hüzelî: Rivayet olunur ki: mü'minlerin emirine معرفة الوقوف و تجويد الحروف و ترتيل القرآن ayetinin manası sorulmuş o da ترتيل: معرفة الوقوف و تجويد الحروف şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁸

ed-Dâni bu rivayeti ya görmemiştir veya bu rivayet sağlam senet zinciriyle ona ulaşmamıştır ki bu sebeple bu rivayet ed-Dânî'nin eserinde yer almamıştır.

ed-Dânî'nin üzerinde önemle durduğu üçüncü kavram ise ‘Tahkik’ kavramıdır.

c.Tahkik

ed-Dânî, tahkik kavramının önce lügavi yönden izahını yapar. Tahkik حَقَّق fiilinin mastarıdır. عرفته الشيعي اي عرفته يقينا cümlesi “bir şeyi kesin olarak bildim” anlamındadır. Araçlar, bir şeyin iç yüzüne künhüne vakıf oldum anlamında هذا الأمر anlamındadır. Araplar, bir şeyin iç yüzüne künhüne vakıf oldum anlamında هذا الأمر cümlesini kullanırlar. حق kelimesi de bu kelimeden türetilmiş bir isimdir⁶⁹. ed-Dânî'nin tahkik kavramı üzerine yapmış olduğu lügavi açıklamalar yakın ifadelerle Cevheri'nin *es-Sihah*'ında da yer almaktadır.⁷⁰ Bu da bizi kavramların lügat anlamlarının izahında ed-Dânî'nin kendi döneminde veya daha önce kaleme alınan lügatle ilgili eserlere müracaat ettiğini göstermektedir.

ed-Dani tahkik usulü ile kıraatın icra edildiğini Ubey b. Ka'b a ulaşan bir rivayetle açıklamaya çalışır. ed-Dâni, Übey b. Kâ'b'ın Hz. Peygambere tahkik usulü ile okuduğunu, Peygamberimiz'in de ona tahkik metodu ile okuduğunu uzun bir sened zinciri ile bize aktarmaktadır⁷¹. ed-Dani, İmam Nafi'nin (ö. 169/785) ravisi Verş (ö. 197/812) ten önce altı kişinin adını zikreder sonra Verş'in Nafi'e tahkik usulü ile okuduğunu, Nafi'nin de hocaları olan beş kişiye⁷² tahkik üzere kıraatı arz ettiğini, bu kurranın da, Abdullah b. Ayyaş b. Ebi Rebîa'ya tahkik usulü ile

⁶⁷ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam (ö.224/770), *Fedailü'l-Kur'an*, thk. Mervan Atiyye- Muhsin Harabe-fefa Takiyyüddin, Daru İbni Kesir, Beyrut 1999 s. 157.

⁶⁸ Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-Kıraat*; I, 118.

⁶⁹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 70.

⁷⁰ Cevheri, *es-Sihah*, s. 250.

⁷¹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 77.

⁷² Nafi'nin, kendilerine kıraat arzettiği hocaları için bk. İbn Mücahid, *Kitabüs-Seb'a*, s. 56-61.

okuduğunu, Abdullah b. Ayyaş'ın da, Ubey b. Ka'b'a tahkik metodu ile Kur'an'ı arzettiğini söyler.⁷³ Fakat bu rivayetin aktarıldığı kaynak olan İbn Mücahid'in eserine baktığımızda Abdullah b. Ayyaş'ın Übey b. Ka'b'a Kur'an'ı okuduğu/arzettiği zikrediliyor, ancak tahkik usulü ile okuduğuna dair bir rivayetin yer aldığını göremiyoruz.⁷⁴

İbn Mücahidin aktardığı rivayette tahkik kelimesi bulunmamasına rağmen ed-Dâni her bir ravinin rivayetini naklederken "tahkik" kavramıyla birlikte aktarmıştır. Kendisi kaynak vermemektedir ama bu rivayetin bu konuda mahir olan huffaz'ın eserlerinde yer aldığını, ancak derinlemesine araştırma yapanların kitaplarında bulunabileceğini de dikkat çekmiştir.⁷⁵

Enes b. Malik'in rivayet ettiği hadisi şerifte Katade der ki: Enes b. Malik'e soruldu. "Rasulullah'ın Kur'an okuyuşu nasıldı? Enes şöyle cevap verdi: Peygamberin okuyuşu uzatarak okumaydı dedi sonra Enes b. Malik bunun nasıl olduğunu göstermek için بسم الله الرحمن الرحيم i okudu. الله lafzındaki ل harfini, الرحمان kelimesindeki م harfini, الرحيم kelimesindeki ح harfini uzatarak okuyordu dedi."⁷⁶ ed-Dâni, bu hadiste ifade edilen Hz. Peygamber'in Kur'an'ı medli bir şekilde okumasından O'nun tahkik usulü ile okuduğu sonucuna varmıştır.

Kûfe kıraat imamı Âsım b. Behdele (ö.127/744) kendisine Kur'an okuyan birisine, kıraati bitince, 'sen bir harf bile okumadın', rivayetini nakleden ed-Dâni, Âsım b. Behdele'nin⁷⁷ bu sözüyle o kişinin Kur'an'ı, tahkik usulü ile okumadığı, bunun üzerine Âsım'ın bu tenkidine muhatap olduğunu söylemiştir. Tahkik usulü ile Kur'an okuma üzerinde titizlikle duran ed-Dâni, bu hassasiyetiyle ilgili olarak kıraat imamlarından Nafi, İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Kisai'nin /yedi kıraat imamının da tahkik usulünü tercih ettiklerini nakleder.⁷⁸ Bu imamların hemzeleri de tahkikle okumalarını, medlere haklarını vermelerini, idğamları yerli yerince yapmalarını⁷⁹ örnek göstererek ve bu okuyuş usülleri de tahkik usulünü bize anlatır diyerek görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır.

ed-Dâni bu kavramı kıraat imamlarının çoğunluğuna teşmil ettikten sonra, kıraat imamlarından Hamza b. Zeyyat el-Kûfi'nin (ö.156/773) okuyuş tarzına işaret eder ve bu konuda İmam Hamza'nın ta'nedildiği/eleştirildiğini de dile getirir.⁸⁰

Harflerin üzerinde fazla durması, hemzenin tahkikinde aşırı gitmesi medleri azami ölçüsünde uzatması eğitim öğretim, Kur'ân yeni öğrenmeye çalışan öğrencinin dilinin alışması için mi? diye Hamza'ya soruldu. Hamza: Evet bu riyâzat/ alıştırma temrin için yapılır dedi.⁸¹

⁷³ Dâni, *et-Tahdid*, s. 77.

⁷⁴ Bk. İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 56.

⁷⁵ Dâni, *et-Tahdid*, s. 78.

⁷⁶ Buhari, *Fedailu'l Kur'an*, 29.

⁷⁷ Dâni, *et-Tahdid*, s. 83.

⁷⁸ Dâni, *et-Tahdid*, s. 85-86.

⁷⁹ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, 60-69-70-73-76-77-82.

⁸⁰ Dâni, *et-Tahdid*, s. 87-88.

⁸¹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 89.

ed-Dâni, İmam Hamza'nın tahkik metodunu, daha çok hoca-öğrenci arasında cereyan eden öğrenim esnasında uyguladığına dair rivayetleri aktarır ve bu usulün daha çok ona isnad edildiğini söyler.⁸² Kıraat imamlarının çoğuna teşmil ettiği bu usulü, İmam Hamza'nın takip ettiği metot olarak değerlendiren ed-Dâni, bu metodun daha çok onun tarafından uyguladığına, bu usulü takip etmede, İmam Hamza'nın öncü bir rol üstlendiğine işaret etmiştir

ed-Dâni'den dört asır sonra gelen İbnü'l-Cezeri, tahkik metodunu Hamza b. Zeyyat'la birlikte Verş'in de benimsediğini söylemektedir.⁸³

Tahkik usulünün Kur'an okuma usullerinden biri olduğunu izah edip bu metotla ilgili önce kurranın yaklaşımını ortaya koyan sonra kendi görüşünü de dile getiren ed-Dâni, diğer bir usül olan 'Hadr' metodunu ele alır.

d.Hadr

ed-Dânî bu usulün keyfiyetini İmam Nafi'nin yorumuyla ortaya koymaya çalışır. Nafi'ye isnad ederek 'hadr' usulünün sınırlarını şöyle çizer; Nafi der ki, bu metot; kolay ve herkesin uygulayabileceği bir metottur. Bu usulün tatbikinde, harekeler değiştirilmez, harfler bozulmaz, şeddeli olanlar şeddesiz, şeddesiz olan harfler de şeddeli okunmaz. Medler kasr ölçüsünde okunmaz, kasr ile okunacak yerler de med ile okunmaz.⁸⁴

Buna ileveten ed-Dânî, Ahmed b. Nasr eş-Şüzâî'nin (ö. 373/983) yedi kıraat imamının okuyuş şekillerini maddeler halinde sunduğunu bize nakleder. Şüzâî, Nafi kıratının özelliklerini de özlü bir şekilde şöyle ifade eder: "Nafi'nin kıraatine gelince; akıcıdır, medde en yakın olan bir okuyuş şeklidir."⁸⁵

Bu usül, tahkik usulünün zıddıdır. Nafi kıratında hem tahkik usulünün hem de 'hadr' metodunun uygulandığını yine ed-Dânî bize aktarır.⁸⁶

e.Tedvir (Tevevut):

Kur'an okumadaki usullerden birisi de 'tedvir' yani i'tidal metodudur. ed-Dânî, kıraat usullerinin üçüncüsü olan bu usul, İmam Kisâi ve İbn Âmir'in usulüdür, bu metod uygulanırken hadr usulünde olduğu gibi medler en az ölçüsünde uzatılmaz, tertil usulünde ki kadar da azami ölçüsünde uzatılmaz. İkisi arasında bir yol tercih edilir. Buna i'tidal metodu da denir,⁸⁷ yorumunu yapan ed-Dâni, tahkik, hadr ve tedvir usullerinin her biri Kur'an kıraatında başvurulması gereken metotlardır, İbn Mücahid ve önde gelen diğer Kurra'nın da tercih ettiği ve bizim de kabul ettiğimiz kıraat usülleri bunlardır demiştir.⁸⁸ Kendisinden sonra kaleme alınan eserlerde 'Kur'an okuma usülleri' olarak ele alınan bu konunun ve

⁸² Dâni, *et-Tahdid*, s. 89-90.

⁸³ Bk. İbnü'l-Cezeri, *en-Nesr*, I, 206.

⁸⁴ Dâni, *et-Tahdid*, s. 91.

⁸⁵ Dâni, *et-Tahdid*, s. 93.

⁸⁶ Dâni, *et-Tahdid*, s. 85,91,93.

⁸⁷ Dâni, *et-Tahdid*, s. 93.

⁸⁸ İbn Mücahid, *Kitabü's-Seb'a*, s. 134-136; Dâni, *Et-Tahdid*, s. 94.

kavramlarının Ebu Amr ed-Dâni tarafından ilk defa sistematize edildiğini görmekteyiz.

Bu usüllerin ve usullerle Kur'an kıraati nasıl yapılmalıdır gibi konuların iyi hazmedilmesi gerektiğine işaret etmek için ed-Dânî, kitabına bu konuyu ele alarak başlamıştır. Bu sebeple eserinin 68-94 sayfaları arasını bu konunun enine boyuna işlenmesine ayırmıştır. ed-Dânî tecvide dair öne çıkan bazı kavramların bilinmesi gerektiğine işaret eder ve eserinde, bizim de aşağıda işlemeye çalışacağımız, bu kavramları tek tek ele alır.

f. Hareke, Sükun, İhtilas, Revm, İşmam, Hemze/Mehmuz, Müsehhel/Teshil Kavramları

Dânî bu kavramları kısa kısa ana hatlarıyla izah etmektedir. Zira bu terimlerin taşıdığı anlam, Kur'an kıraatinde okuyucunun bizzat uygulama alanına koyduğu amellerdir.

ed-Dâni, tecvide uygun olarak Kur'an okuma, harflerin, hareketlerin, sakinlerin, şeddelerin doğru telaffuz edilmesiyle ortaya çıkacağından hareketle, harflerin sessiz olduğu, onları sesli hale getiren unsurun hareke olması sebebiyle '**muharrek/hareke**' kavramını ele almış bununla fetha, kesra ve zamme ile harflerin harekelenmesini kastettiğini görmekteyiz.⁸⁹ Kendisiyle muasır olan Mekkî b. Ebi Talib ise harfler ve hareketlerle ilgili uzun tartışmalar ki örneğin, hareke mi öncedir harf mi öncedir, hangisi asıldır, hangisi hangisinden türemiştir gibi konuları- eserine taşımıştır.⁹⁰ ed-Dânî, harflerin harekesizlik hali olan sakin olma durumlarını da '**müsekken**' (**sakin**) terimiyle ortaya koymuştur. Yani harfin sakin kılınmış hali anlamındadır.⁹¹ Mekkî ise '**müsekken**' kavramı yerine '**sükûn**' kavramını kullanmış, sükûnun cisimde araz olduğunu, harfteki sükûnun hareke olmadığını ifade etmektedir.⁹² Sonraki dönem müellifleri ve Dâni ile çağdaş olan müellifler de '**sukûn sakin**' lafzını kullanmışlardır. ed-Dânî'nin takipçisi olan İbnü'l-Cezeri de '**müsekken**' terimini kullanmıştır.⁹³

İhtilas kavramını '**muhteles**' şeklinde ismi meful kalıbında kullanan Dâni, harfin harekesinin süratli okunması sebebiyle gitmesi şeklinde yorumlamış, hareketin tam anlamıyla gitmediğini belirtmek için ihtilas, ölçü ve tartıda tam hareke gibidir,⁹⁴ açıklamasını yapmıştır.

ed-Dani '**müram**' terimi ile de '**revm**' uygulamasına dikkat çekmiş, harfin harekesinin zayıflatılması bunun sonucunda da hafif bir sesin duyulduğunu ifade etmiştir. Hangi hareke olursa olsun (fetra-kesra-zamme) üç harekede de revmin

⁸⁹ Bk. Dâni, *et-Tahdid*, s. 95.

⁹⁰ Bk. Mekkî, *er-Riâye*, 98-104.

⁹¹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 95.

⁹² Mekkî, *er-Riâye*, s. 100.

⁹³ Kurtubî, Abdülvehhab b. Muhammed (ö.461/1068) *el-Mudih fit-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar Ürdün 1421/2000, s. 191-; İbnül Cezeri, *en-Nesr*, I, 314, 318.

⁹⁴ Dâni, *et-Tahdid*, s. 95,96.

uygulanır olduğunu söylemiştir.⁹⁵ ed-Dani başka bir eserinde bu konuyu biraz daha etraflıca ele alır ve şöyle der: "Fethada revmin yapılıp yapılmayacağı konusunda, kıraat imamları ile nahivciler arasında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Kıraat imamları, eda ehlinin hepsi, ve Ebu-Hatim es-Sicistani, (ö.248/862) fetha harekesinde revmin caiz olmadığını, zira fethanın hafifliği sebebiyle, hareketin bir kısmının ortaya çıkmasıyla tamamının ortaya çıkacağını ama kesre ve dammenin ağırlıkları sebebiyle buna tahammül edebileceğini söylemişlerdir. es-Sicistani dışında ki nahivciler ise fethada revmi caiz görmüşler ve bunu yaparken harekede sesi nahivciler ise fethada revmi caiz görmüşler, revmi yaparken harekede sesi zayıflatmanın yeterli olacağını söylemişlerdir"⁹⁶.

'**Müşemm**' kavramı ile de '**ışmam**' konusunu izah etmeye çalışır. Bunun hem vakf halinde hem de vasıl halinde gerçekleşeceğini söyler. Bu hareketin dudaklarla yapılacağını, zamme harekeye işaret etmek için dudakların öne doğru götürüleceğini, bu ışmamın sessizce yapılması gerektiğine işaret eder. Vasıl halindeki ışmama örnek olarak Kisai (ö.189/804) ve İbn Amir'in (ö.118/736) شِيء = قیل kelimelerindeki yaptıkları ışmamı zikreder.⁹⁷

Yine ed-Dani, bazı tecvid ve kıraat alimlerinin Kur'an okuma esnasında ses olarak telaffuz edilen, yirmi dokuz harf gibi resmedilmeyen harfler vardır ki bunlara fer'i harfler de denilir,⁹⁸ dedikleri '**Hemzi Müsehhel/ teshil ile okunan hemze**, kavramını da ele alır. Ama bu Arapçaya eklenen harflerindendir şeklinde bir açıklama yapmamakta ve elif ile hemze arası bir sesle telaffuz edilir demekte aynı zamanda bu harfin همزة بين بين şeklinde ifade edileceğini de söylemektedir ki ⁹⁹ kurra'nın daha çok isti'mal eylediği bu tabirdir.

ed-Dânî, **Muhfa** kavramıyla da '**nun-i hafife**' veya '**nun-i hafiyye**' terimini açıklamaya çalışır. Bu ihfa halinde, genizden gelen tenvin veya nunun sesidir, bunun icrasında ne idğam yapılır ne de izhar yapılır¹⁰⁰ yorumuyla kendisi dışındaki tecvid ve dil âlimlerinin '**nun-i hafife**' olarak isimlendirdikleri¹⁰¹ bu kavramı farklı bir şekilde açıklamaktadır. ed-Dânî'den önce vefat eden ve eserini de kanaatimize göre az zaman farkıyla önce telif eden Mekkî b. Ebi Talib *er-Riaye*'sinde 'Med'lerle ilgili bir bölüm açmamıştır. ed-Dânî ise ayrı bir bölüm olarak değil "**lafızların hakikati ve bu lafızların harflerle telaffuz edilmesinin sınırları**" başlığı altında 'med' konusuna da temas etmektedir. Diğer lafızları ismi meful kalıbıyla zikrettiği gibi med lafzını da '**el-memdu'd**' kavramıyla anlatmaktadır.

⁹⁵ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 96; Revm fethada yoktur. İhtilal her üç harekede olabilir. Bk. Temel Nihat, *Kıraat ve Tecvid istilahları*, İfav yay, İstanbul 1997, s. 113.

⁹⁶ Dâni, *Camîu'l-Beyan fî'l-Kıraati's-seb'* thk, Abdurrahim et-Tarhuni-Yahya Murad, Darul Hadis, Kahire 2006, II, 25.

⁹⁷ Bk. ed-Dân, *et-Taḥdid*, s. 97; Dâni, Ebu Amr (ö.444/1053), *Camîu'l-Beyan fî'l-Kıraatis-Seb'i*, thk. Abdurrahim et-Tarhuni-Yahya Murad Darul Hadis Kahire 2006, II, 30.

⁹⁸ Bk. Mekkî, *er-Riâye*, s. 107-112.

⁹⁹ Bk. Dâni, *et-Taḥdid*, s. 97-98.

¹⁰⁰ Bk. Dâni, *et-Taḥdid*, s. 100.

¹⁰¹ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 434; Mekkî, *er-Riaye*, s. 107.

ed-Dânî Medleri ele alır ve şöyle tasnif eder: a-Tabiî med b-Mütekellef med, Sebeb-i med denilen hemze ve sükûn unsurlarının bulunmadığı med harfleriyle oluşan medde 'tabii' adını vermekte. Med harflerinin hemze ve sakin bir harfle karşılaşmaları durumunda, tabii medde bir elif daha ilave edilerek iki elif miktarında oluşan medde de '**Mütekellef**' adı verilmektedir.¹⁰²

Medlerde ölçü olarak '**elif**' terimini ed-Dânî'nin kullanması dikkat çekicidir. V. asrın önde gelen kıraat ve tecvid âlimi Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubî (ö.461/1068) 'med' konusunu özel bir bölüm halinde işlemiş med ölçülerinin izahını yaparken 'elif' tabiri yerine işba'/müşba', vasat, kasr/maksur terimlerini kullanmıştır.¹⁰³

İbnü'l-Cezerinin med ölçülerinde 'elif' kavramını sık sık kullandığına şahit olmaktayız.¹⁰⁴ed-Dânî bu kavramları ele aldıktan sonra tecvidin ana konularından birisi olan harflerin mahreçleri konusunu işlemeye çalışır. Tecvid konularının temelini teşkil eden harfler ve onların çıkış yerlerinin tespiti ilk dönem dil âlimlerinin işlemeye çalıştıkları konuların başında gelmektedir. Zaten tecvid denilince harflerin hakkını vermek her bir harfi mahrecinden çıkarmak¹⁰⁵ akla gelir ve böyle tarif edilmiştir. Ebu Amr ed-Dânî' de Arap alfabesini oluşturan harflerin mahreçleri konusunu ayrı bir bölüm halinde işlemiştir.

Bu bölümde ed-Dânî tecvide dair kavramların yorumlarını yapmış, bu yaptığı izahla da sonradan ıstılahların ele alındığı eserlere kaynaklık etmiştir. ed-Dânî, bu ıstılahları ele alırken bir sıralama gözetmeden karışık bir şekilde sunmuştur. Bu ilmin müstakilleşmeye başladığı hicrî V. asrın başında bu şekilde ele alınması gayet doğaldır.

4- Arap Alfabesini Oluşturan Harflerin Mahreçleri

Ebu Amr ed-Dânî harflerin sayısı ve mahreçlerinin miktarı konusunda Sibeveyh'i esas almıştır. Sibeveyh Arap alfabesi yirmi dokuz harften oluşur ve bu harfler 16 mahreç bölgesinden çıkar demekte¹⁰⁶ ve ed-Dânî'de bu görüşü benimsemektedir¹⁰⁷. Mehâric-i hurûf'un adedi konusunda dil ve tecvit alimleri ihtilaf etmişlerdir. Halil b. Ahmed, Ebu'l Kasım el- Hüzeli ve (ö. 465/1072), İbnü'l-Cezeri'ye göre mahreçlerin sayısı on yedidir.¹⁰⁸ İbn Cinnî, (ö. 392/1002) Mekkî b. Ebi Talib, Kurtubî (ö. 461/1068) gibi alimlere göre ise 16 dir.¹⁰⁹ Mahreçlerin adedi on dördttür diyen kıraat âlimi ve dil âlimleri de mevcuttur: Bunlar Kutrub (ö.

¹⁰² Dâni, *et-Tahtid*, s. 98

¹⁰³ Kurtubî *el-Mudih*, s. 132,135.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Nesr*,I,317,320.

¹⁰⁵ Dâni,*et-Tahtid*, s. 68, İbnü'l-Cezeri, *en-Nesr*, I, 212.

¹⁰⁶ Sibeveyh *el-Kitab*,IV,431-433.

¹⁰⁷ Bk. Dâni,*et-Tahtid*, s. 102.

¹⁰⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, s. 26; Hüzeli *el-Kâmil fi'l-Kirâat*, s. 6-97,İbnü'l-Cezeri, *en-Nesr*, I, 198-201.

¹⁰⁹ İbn Cinni,*Sirru Sinaati'l-İrab*, s. 46; Müberred,*el-Müktedab*, I, 192-194; Mekkî, *er-Riaye*, s. 144; Kurtubî, *el-Müdi*, s. 78.

210/825), İbn Keysan (ö. 299/912), Ahfeş'in Öğrencisi Abu Amr b. İshak el-Cermiyy (ö. 225/839) ve el-Ferra (ö. 207/822)gibi âlimlerdir.¹¹⁰

ed-Dânî, bir harfin mahrecinden çıkarılması için hemzenin o harfin başına getirilmesi, çıkarılacak harfin sakın kılınması gerekir derken Halil b. Ahmed'in uyguladığı usûlü esas almıştır.¹¹¹

ed-Dânî harflerin mahreçleri konusuna önce boğazdan çıkan harflerden başlayarak ilk dönem dil alimlerinin izlediği yolu takip etmiştir. Boğazdan çıkan harflerin toplamı yedi tanedir. Bunların üç tanesi ki bunlar ء ا ؤ harfleridir, boğazın göğse bittiği yerden çıkar diyerek Sibeveyh'in İbn-i Düreyd'in ve İbn Cinnî'nin sıralamasını esas almıştır.¹¹² ع ve ح harfleri boğaz ortasından çıkan harflerdir yorumuyla Halil b. Ahmed dışındaki dil otoritelerinin kanaatini paylaşmıştır. Zira Halil b. Ahmed, boğazın kökünden ع ve ح harfleri¹¹³ çıkar demiştir. Bir diğer tespitiyle Halil b. Ahmed, (ء) hemzenin boğaz dibinden çıktığını da söylemektedir.¹¹⁴

Dilden on sekiz harfin çıktığını ve dile ait 10 mahreç bölgesinin bulunduğu¹¹⁵ yorumunu yapan ed-Dânî, kendisinden önceki dil otoritelerinin tespitlerini aynen kabul etmiştir. Ancak dildeki mahreç bölgelerini sıralarken bazı farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Örneğin dil ucu harflerini sıralarken “ ط - د - ت ” harflerini birinci sıraya koymakta, ikinci sıraya “ ظ - ذ - ث ” harflerini, üçüncü dil ucu mahreç bölgesi olarak “ ص - س - ز ” harflerinin çıktığı yeri kabul etmektedir.¹¹⁶ Bu yaklaşımıyla ed-Dânî'nin Sibeveyh, el-Müberred ve İbn Cinnî'nin sıralamasını dikkate almadığını görüyoruz.¹¹⁷ Bununla birlikte Halil b. Ahmed ve İbn Düreyd'in sıralamasına yakın bir sıralama yaptığı görülmektedir.¹¹⁸ Dil ucu harflerini “ ل - ن - ر ” şeklinde bir tasnife tabi tutup sonra “ ص - س - ز ” harfleri bunları takip eder şeklindeki sıralama Sibeveyh, el-Müberred ve İbn Cinnî'ye aittir.¹¹⁹

ed-Dânî, kendisinden önceki dil bilimcilerinin görüş ve tespitleri konusunda tercihte bulunuyor, bu tercihinde de erken dönemin önde gelen filologlarının yorumlarını esasa alıyor. ed-Dânî'nin kanaatlerine çoğu zaman katılan İbnü'l-Cezerî de dil ucu harflerinin sıralamasını ز ص س - ت د ط - ث ذ ظ şeklinde yapmakta

¹¹⁰ Mekkî, *er-Riaye*, s. 243-244; Dâni, *et-Tahdîd*, s. 104; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 198, 199.

¹¹¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 26(Temhid/giriş böl.).

¹¹² Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 433; İbn Düreyd, *Cemhere*, I, 21, 23; İbn Cinni, *Sirru Sinâa*, s. 46.

¹¹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 26,(Temhid/giriş böl.).

¹¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 26,(giriş böl.).

¹¹⁵ Dâni, *et-Tahdîd*, s. 102.

¹¹⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, s. 103.

¹¹⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, s. 433; Müberred, *el-Muktedab*, I, 193; İbn Cinnî, *Sirru Sinâa*, s. 47.

¹¹⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 26; İbn Düreyd, *Cemhere*, I, 23.

¹¹⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 433; Müberred, *el-Muktedab*, I, 193; İbn Cinnî, *Sirru Sinâa*, s. 47.

ve ر ن ل harfleri bunları takip eder¹²⁰ demektedir. ص س ز harflerinin mahreç bölgesi, dil ucu ile üst ön dişlerdir,¹²¹ tespitini yapan ed-Dânî tecvid bilginleri Arap dilinde uzman olan dilbilimcilerinin farklı yaklaşımlarda buldukları bu konunun içinde yerini almıştır. Zira bu harflerin mahreci, dil ucu ile alt ön dişlerdir, görüşünü savunan ise el-Kurtubî'dir.¹²²

Dilin iki yanından ve üst azı dişler bölgesinden ض harfi çıkar. Fakat ed-Dânî dilin yan tarafından çıkan harfler iki tanedir diyerek ض ve ل harflerini bu grupta değerlendirmiş, zira hem ض harfi hem de ل harfinin telaffuzunda dil kenarlarının fonksiyonu vardır diyerek bu görüşünü kuvvetlendirmiştir.¹²³ Dilin ortasından ج ش ض harfleri çıkar,¹²⁴ görüşünü savunan Halil b. Ahmed'in bu yaklaşımına ed-Dânî'nin meylettiğini göremiyoruz. Dudak harfleri konusunda kendisinden önceki dilbilimcilerinin yaklaşımını kabul eden ed-Dânî و ف ب م harfleri dudaklara ait harflerdir,¹²⁵ demektedir.

Vav harfini med harfi olan الواو المدية gibi telakki eden Halil b. Ahmed vav harfi cevfi/ağız boğaz boşluğundan çıkar diyerek¹²⁶ diğer dilbilimcilerden farklı bir yaklaşım öne sürmüştür. ed-Dânî on altıncı mahreç olarak 'tenvin ve nun-i muhafat'ın çıktığı yer olarak geniz bölgesi/hayşuma işaret etmektedir.¹²⁷

Diğer dil bilimci ve tecvid âlimlerinin 'nun-i hafife', 'nun-i hafiyye', 'nun-i sakine' olarak isimlendirdikleri¹²⁸ bu fer'i harfin mahreci hayşum/geniz kovuğudur. ed-Dânî bu 'nûn'a bir de tenvini ekleyerek tenvinin ihfa harfleriyle karşılaşması durumunda 'nun-i hafife' olarak seslendirildiğine dikkat çekmiştir.

Son dönem tecvid bilginleri hayşum bölgesinden çıkan harfi değil, o harfin sıfatı olan ğunneyi öncelemişler, hayşum/geniz kovuğundan ğunne çıkar, ğunnenin mahreci hayşumdur¹²⁹ demişlerdir. Med harflerinin mahrecini cevfi/boğaz ağız boşluğu kabul edip mukadder bir mahreç bölgesi olan bu mahreci de bu sayıya dahil eden Halil b. Ahmed'le aynı kanaati paylaşmamış¹³⁰ aksine o Sibeveyh'in görüşünü tercih etmiştir. Zira Sibeveyh'e göre med harflerinin mahreci olan boğaz ağız boşluğu ayrı bir mahreç bölgesi olarak kabul edilmemektedir. Harflerin mahreçleri konusunu izah ettikten sonra onların sıfatları konusu birbirini

¹²⁰ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid fi-İlmi't-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, I. Baskı, Beyrut 1407, 1986, s. 96

¹²¹ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 103.

¹²² Kurtubî, Abdülvehhab, *el-Mudih*, s. 79.

¹²³ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 104.

¹²⁴ Halil b. Ahmed *Kitâbu'l-Ayn*, s. 26.

¹²⁵ Dâni, *et-Taḥdid*, s. 104.

¹²⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 26.

¹²⁷ Bk. Dâni, *et-Taḥdid*, s. 104.

¹²⁸ Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 434; Müberred, *el-Muktedap*, I, 194; İbn Cinni, *Sirru Sinâa*, s. 48, el-Kurtubî, *el-Mûdih*, s. 79.

¹²⁹ Atıyye Kabil Nasr, *Gayetül-Mürid fi-İlmi't-Tecvid*, Mektebetül-Harameyn, I. Baskı, Riyad 1409, s. 128, Karaçam İsmail, *Kur'anın Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İfav yayınları, 26. Baskı, İstanbul 2013, s. 196.

¹³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 26.

tamamlayan konular olması hasebiyle ed-Dânî, Harflerin Tasnifi ve Sıfatları konusunu ele almıştır. Burda da ed-Dânî'nin Tecvidin ana konusu olan mehâric-i hurûfu öncelediğini, daha sonra diğer konuları ele aldığını görüyoruz. Bu durum tecvidin genel tanımına da mutabakat arz etmektedir.

5- Harflerin Sıfatları Ve Tasnifi

Arap dilindeki harflerin bir kısmı örneğin ق harfi gibi belli bir mahreç bölgesinden çıkar yani kendine ait bir çıkış yeri vardır. Bazı harflerin ise cüzi mahreci olmaz, külli mahreci olur, o mahreç bölgesinden birden fazla iki veya üç harf çıkar. İşte aynı bölgeden çıkan harfler birbirlerinden sıfatlarıyla ayrılırlar. Ebu Osman el-Mâzini (ö. 248/862)nin dediği gibi, harflerin mahreçleri bir bölge ve sıfatları da bir tane olsa idi kelim/konuşma diğer hayvanların çıkardıkları ses gibi olurdu, bir şey de anlaşılmazdı. Mahreçlerin farklılığı, sıfatların değişkenliği Allah'ın insanoğluna verdiği en büyük nimettir.¹³¹ ed-Dânî önce harflerin sıfatlarının neler olduğunu topluca isim olarak zikreder. Akabinden zıddı olan sıfatların neler olduğunu izah etmeye çalışır.

a. Zıddı olan sıfatlar

Mahreçte müşterek olan harfler birbirinden sıfatlarıyla ayrılırlar. Harflerin mahreçlerinden çıktıkları anda onlarda oluşan keyfiyet bize sıfatı ortaya çıkarır. Harflerin mahreçleri onları ölçen terazi gibidir. Sıfatları da sarrafın elindeki mihenk taşıdır gibidir ki onunla altının saf mı karışık mı olduğu anlaşılır.¹³² ed-Dânî zıttı olan sıfatları şöyle sıralar:

1-Mehmûse - 2-Mechûre

3-Şedid - 4-Rihvet

5-Mutbaka - 6-Münfetiha

7-Müsta'liye - 8-Müstefile¹³³

ed-Dânî telaffuz edilirken ses akışının olduğu ve rihvet sıfatının da bulunduğu beş harf vardır ki bunlar 'لم نزع' harfleridir. Bu harflerde bulunan şiddet sıfatı, şedid sıfatına haiz olan اجدك قطبت şeklinde ifade edilen sekiz harfteki şiddetin ölçüsünde değildir, diyerek şiddet ve rihvet arasında bir sıfata sahip olduklarına işaret etmiştir. ed-Dânî'nin çağdaşı olan Kurtubî, لم يروعا - لم يروعا şeklinde ifade edilen اع ر ل ي ن م و harflerinde şiddet ve rihvet arasında bir sıfat vardır,¹³⁴ açıklamasıyla bu harflerin beş değil sekiz tane olduğunu ifade etmiştir. Sibeveyh sadece ع harfinde şiddet ve rihvet arası bir sıfatın olduğunu söylemekle

¹³¹ Mekkî, *er-Riaye*, s. 143.

¹³² Husari, Mahmud Halil (ö.1401/1979) *Ahkamu Kiraati'l Kur'anil Kerim*, Editör: Muhammed Talha Bilal Minyâr, Daru'l-Beşair el-İslâmiyye, Beyrut 2006, s. 77-79.

¹³³ Dâni, *et-Tahtid*, s. 105,107.

¹³⁴ Kurtubî, *el-Mudih*, s. 89.

yetinmiştir.¹³⁵Dördüncü asrın önde gelen filologu İbn Cinni, şiddet ve rihvet arasında bir sığta sahip olan harflerin sayısını sekiz olduğunu açıklamıştır.¹³⁶ Kanaatimize göre ed-Dânî'nin muasırı olan Kurtubî'nin izahları İbn Cinni'nin açıklamalarıyla örtüşmekte bu da onun İbn Cinni'den iktibas ettiği izlemine vermektedir. Dâni, şiddet ve rihvet arası sığta sahip olan harfleri beş harf olarak kabul etmiş وى ا harflerinin med harfi olma durumlarını da dikkate alarak onları 'memdude' sıfatına haiz olan harfler olarak nitelemiştir.¹³⁷ İbnü'l-Cezeri ed-Dânî'nin tercihini benimser, bir kısım dilciler bu beş harfe (لن عمر) ve و harflerini de ilave etmişlerdir yorumunu yapar ve bu sığta 'mütevessita' adını verir.¹³⁸

Zıddı olan sıfatlardan müzleka/musmate sıfatlarını burada ed-Dânî zikretmemiştir. Halil b. Ahmed, İbn Düreyd ve İbn Cinnî gibi Arap dilbilimcileri harfleri incelerken onların sıfatlarını tasnif ederken müzleka-musmete sıfatlarını önelemişler, hatta İbn Düreyd, "harfler iki lakapla anılır" diyerek izlak ve ismat sıfatlarına vurgu yapmıştır.¹³⁹

ed-Dânî ise sıfatlar bahsinde bu iki sıfatı ele almayan Sibeveyh ve *el-Müberred*'i izlemiştir. Zira Sibeveyh ve Müberred harflerin sıfatlar konusunu işlerken bu sıfatlara değinmemişlerdir.¹⁴⁰ Mekkî b. Ebi Talip ve Kurtubî, harflerin sıfatları konusunu ele alırken bu iki sığta da yer vermişlerdir ki bu kişiler ed-Dânî'nin çağdaşdır.¹⁴¹

Ebu Amr ed-Dânî, musmete sıfatına sahip olan harflerin oluşturduğu rubâi yapıdaki kelimelerin Kur'an'da nadir bulunması¹⁴² sebebiyle bu sıfatlara yer vermediği kanaatindeyiz. Kendisinden önce bu konulara dair telif edilmiş eserlere müracaat konusunda ed-Dânî'nin hassasiyetini, ele aldığımız kitabında ve diğer eserlerinde görmekteyiz. ed-Dânî zıttı olmayan sıfatları da şöyle sıralamaktadır.

b. Zıddı olmayan sıfatlar

- 1-Memdûde
- 2-Safir
- 3-Mütefeşşi
- 4-Mustatil/istitale
- 5-Mükerrer/tekrir
- 6-Münharif
- 7-Havi

¹³⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 435.

¹³⁶ Bk. İbn Cinni, *Sırru Sınâa*, s. 61.

¹³⁷ Bk. Dâni, *et-Tahtid*, s. 107.

¹³⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 202.

¹³⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 23-25; İbn Düreyd, *Cemhere*, I,20; İbn Cinni, *Sırru Sınâa*, s. 64, 65.

¹⁴⁰ Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV, 434-3-437; Müberred, *el-Muktedab*, I, s. 194-196.

¹⁴¹ Mekkî, *er-Riaye*, s. 136,137; Kurtubî, *el-Mûdih*, s. 94-95.

¹⁴² Kur'an'da yer alan bu kelimeler için bk. زهرح, Bakara 2/96; ححصحص, Yusuf 12/51; عسهس, Tekvir

8-Ğunne¹⁴³

Bunlara ilave olarak a) Müşrabe=kalkale, b-hurufüz-zevaid/zaid harfler, c-illet harfleri, d-hurûfu'l-bedel e-idğamdan men olunan harfler” adını verdiği bu sıfatları da kitabına derc etmiştir.¹⁴⁴ Buna göre ed-Dânî'nin incelemeye çalıştığı sıfatların sayısı yirmi birdir.

Mekkî b. Ebi Talib de harflerin sıfatları konusuna kitabında geniş yer verir ve Arap alfabesindeki harflerin sıfatlarını otuz dört sıfat olarak tespit eder. Bu otuz dört sayısına Halil b. Ahmed'in harflere verdiği on lakabı da ilave eder, buna göre harflerin sıfatı kırk dörde ulaşmaktadır.¹⁴⁵

Mekkî b. Ebi Talip sıfatlarla ilgili kendisine ulaşan tespitlerin tamamına yakını toplamış, kendisi de bir tercihte bulunarak azami sayıya ulaşmıştır. ed-Dânî'nin sıfatlarla ilgili ulaştığı sayı, İbn Cinni'nin tespite çalıştığı sayı ile hemen hemen aynıdır. İbn Cinni de harflerin sıfatlarını yirmi veya yirmi bir sıfat olarak harfleri tespit etmiştir.¹⁴⁶

ed-Dânî'nin çağdaşı olan Abdülvehhab el-Kurtubî'nin harflerin sıfatları konusunda ulaştığı rakam otuz üç veya otuz dördür. Onun Mekkî'nin eserinden bol bol istifade ettiğini müşahede etmekteyiz. Kurtubî'nin eserini tahkik eden G. Kaddûri el-Hamed de bu tespiti yapmıştır.¹⁴⁷

Son yıllarda kaleme alınan Arapça ve Türkçe olarak telif edilmiş tecvid kitaplarındaki sıfatlar bahsinin kaynağı, Ebu Amr ed-Dânî ve onun görüşlerine kanaatlerine sıkça başvuran İbnü'l-Cezeri olduğu açıkça görülmektedir. Sonra telif edilen eserlerde zikredilen sıfatların sıfatların sayısı hakkında Mekkî b. Ebi Talip, İbn Cinni ve ed-Dânî'nin görüşleri ve eserlerinin etkili olduğu kanaatindeyiz. Harflerin sıfatları konusu filologların üzerinde durduğu önemi konulardan biridir. Bu yönüyle ed-Dânî eserinde kaynak zikretme de bu mevzuyu ele alırken önceki dilbilimcilerin eserlerinden büyük ölçüde yararlandığı da bir gerçektir.¹⁴⁸ Son dönemlerde telif edilen tecvid ilmine dair eserlerde sıfatlar konusu ekseriyetle ed-Dânî'nin koymuş olduğu sistematiğe göre şekillenmiştir.

6-Sakin Nun ve Tenvinin Durumları

ed-Dâni, harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunu işledikten sonra 'tenvin ve sakin nunun halleri' denilen ârızî sıfatların en önde gelen konuları arasında bir yer teşkil eden bu konuyu ele almayı tercih etmiştir. Bu başlık altında idğam, izhar,iklab gibi konular sistematik bir şekilde, ayrıntıya gidilmeden izah edilmeye çalışılmıştır.

ed-Dâni tenvin ve sakin nunun halleri/durumlarını dört maddede toplamıştır.

¹⁴³ Bk. Dâni, *et-Tahdid*, s. 107-109.

¹⁴⁴ Bk. Dâni, *et-Tahdid*, s. 109.

¹⁴⁵ Bk. Mekkî, *er-Riâye*, ss. 115-142.

¹⁴⁶ Bk. İbn Cinni, *Sirru Sinâa*, ss. 60-67.

¹⁴⁷ Bk. Kurtubî, *el-Mûdih*, ss. 88-98.

¹⁴⁸ Bk. Sibeveyh, *El-Kitap*, IV, 434-436; Müberred, *el-Muktedab*, I, ss. 194-196.

a. Tenvin ve Sakin Nunun Muzhar/Açıktan Okunma Hali:

Buna tecvid ilminde “izhar” denilir. Sakin nun ve tenvinden sonra boğazdan çıkan harfler olarak bilinen ع ه ح غ خ harflerinin gelmesi durumunda sakin nun ve tenvin açıktan okunur, yorumunu yapan¹⁴⁹ ed-Dânî buna dair şu örnekleri verir.¹⁵⁰ من حاد الله¹⁵² ، جرف هار¹⁵¹ ، من هاجر اليهم

İbn Mücahid’in bu konudaki kanaatini de aktarır. İbn Mücahid; sakin nun ve tenvinden sonra ح ه ع harfleri gelirse tenvin ve sakin nun zorunlu olarak açıktan okunur demektedir.¹⁵³ ed-Dâni, İbn Mücahid’in bütün kıraat imamları boğazdan çıkan altı harfle karşılaşan tenvin ve sakin nunun muzhar/çıktan okunacağı¹⁵⁴ görüşünü zikretmemiş sadece ح ه ع ve ع harflerinin izhar harfi olduğu rivayetini aktarmıştır.

Kanaatimize göre, el-Müseyyib kanalıyla gelen rivayete göre İmam Nafi’nin ع ve خ harflerinde izhar yapmadığı görüşünü¹⁵⁵ nakleden İbn Mücahid’in bu istisnasını dikkate alan ed-Dâni ile muasır olan Mekki ise bu konudaki ihtilafa değinmeden izhar harflerinin boğazdan çıkan altı harf olduğu görüşünü tercih etmiştir¹⁵⁶.

Dil bilimci el-Müberred ع ve خ harflerinden önce ‘sakin nun ve tenvin’ bulunursa bu tenvini ve sakin nûn’u Araplardan bir kısmı açıktan okumaz, genizden ihfa şeklinde okurlar¹⁵⁷ diyerek, kıraat imamlarından Ebu Cafer’in (ö.130-748) görüşünü benimsemiştir.¹⁵⁸ ed-Dâni’ ise kıraat imamlarından Ebu Ca’fer’in yukarda zikredilen ع ve خ harflerini ihfa harflerinden saydığı, izhar harfleri içine almadığı¹⁵⁹ görüşünü konuyu uzatmamak için burada zikretmediği kanaatindeyiz.

b. Tenvinin ve Sakin Nun’un İdğam Edilme Durumu

Sakin nûn ve tenvinden sonra (ل ر ي و م (لَمْ يَرَوْ) harfleri gelirse tenvin ve sakin nûn izhar ile okunmaz kendisinden sonra gelen harfe katılarak idğam ile okunur, dedikten sonra ed-Dâni, kurra bu beş harfe bir de ن harfini eklediler diyerek, ن harfinin bu beş harfle birlikte zikredilmesinin anlamsız olacağını zira sakin nun’un

¹⁴⁹ Bk. Dâni, *et-Tahdid*, s. 111.

¹⁵⁰ Haşr 59/9.

¹⁵¹ Tevbe 9/109.

¹⁵² Mücadele 58/22.

¹⁵³ İbn Mücahid, *Kitâbu’s-Seb’a*, s. 125-126.

¹⁵⁴ İbn Mücahid, *Kitâbu’s-Seb’a*, s. 125.

¹⁵⁵ İbn Mücahid, *Kitâbu’s-Seb’a*, 125-126.

¹⁵⁶ Bk. Mekki, *er-Riâye*, s. 262-263.

¹⁵⁷ Müberred, *el-Muktedap*, I, 216.

¹⁵⁸ Benna, Ahmed b. Muhammed (ö.117/1705), *İhtilafü Fudalai’l-Beşer bil-Kıraati’l-Erbaate Aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail, Alemü’l-Kütüb, I.Baskı, Beyrut 1407/1987, I, 144.

¹⁵⁹ Benna, Ahmed b. Muhammed, *İhtilafü Fudalai’l-Beşer*, I, 144.

kendi cinsinden tekrar bir 'nun' ile karşılaşmasında idğam olmayacağı¹⁶⁰ görüşünü savunmuştur.

ed-Dâni, aynı cinsten olan harflerden birisinin sakin, öbürünün harekeli olması durumunda birbirlerine katılarak teşdid/şeddeli bir şekilde okunacağına işaret etmiş¹⁶¹ ama bu teşdid/ müşedded kavramını burada dile getirmemiştir.

Mekkî b. Ebi Talib ise "**Bâb-ül-Müşeddedât**" başlığı altında şeddeli kelimeleri ele alırken "من نور" örneğini verir ve bunun' **el-müşeddetül-müfred**' olduğunu ama buradaki şeddenin هين - لين kelimelerindeki kadar güçlü olmadığını da belirtir¹⁶². Ama idğâm-ı meal-gunne harflerinin dört tane olduğunu hem Mekkî hem de Kurtubî ed-Dânî'nin hilafına olarak vurgulamaktadırlar.¹⁶³

Nûn harfi dışında kalan و ve ى harfleriyle karşılaşan tenvin ve sakin nûn'un da idğam edileceğini ama "nûn" daki ğunne sıfatını belirterek telaffuz edilmesinin gerekli olduğuna işaret eder. İmam Hamza'nın (ö. 156/773) ise gunnesiz idğam ettiğini bize aktarır¹⁶⁴. Ama Ebu Osman ed-Darîr tarikiyle İmam-ı Hamza'nın ğunneli okuduğuna dair bir rivayet de mevcuttur. Ğunnesiz okuduğunu onun birinci ravisi Halef (ö.229/843) söylemiştir¹⁶⁵. م (mim) harfinden önce gelen tenvin ve sakin nûn'un ise mim'in içinde idğam edileceğini ikisinin de ğunne sıfatına sahip olduklarını idğam sırasındaki ğunnenin nun ن harfine mi yoksa mim م harfine mi ait olduğu konusunda farklı görüşlerin olduğunu belirten ed-Dâni, kendi görüşü olarak da ğunnenin م harfine ait olduğuna işaret etmiştir¹⁶⁶.

Sonraki dönemlerde kaleme alınan tecvide dair eserlerde 'idğam-ı meal-ğunne de oluşan idğam'ın bir kısmının tam, bir kısmının da nâkis idğam olduğu gerçeğini hicri V. asırda telif edilen ve müstakil olarak tecvid ilmine hasredilen ed-Dânî'nin *et-Tahdid* isimli eserinde görmektediriz.

'Lâm' ve 'ra' harflerinin tenvin ve sakin nun'dan sonra gelmesi durumunda ise gunnesiz tam idğam oluşur. Ve Kur'an tilavetinde bu esas alınır¹⁶⁷ yorumunu yapan ed-Dâni, kurra'nın kahir ekseriyetinin kabul ettiği bir yaklaşımın öncülüğünü yapmış, azınlıkta kalan görüşlere burada itibar etmemiştir¹⁶⁸ Bununla birlikte Sibeveyh, sakin nun harfinden sonra ر harfi gelirse hem gunnesiz hem de gunneli idğam olacağını ama sakin nun harfinden sonra ل harfi gelirse tek alternatif olarak 'ğunnesiz idğam' yapılacağını belirtir¹⁶⁹.

¹⁶⁰ Dâni, *et-Tahdid*, s. 112.

¹⁶¹ Dâni, *et-Tahdid*, s. 112.

¹⁶² Mekkî, *er-Riâye*, 246.

¹⁶³ Mekkî, *er-Riâye*, 263, Kurtubî, *el-Mudih*, s. 144.

¹⁶⁴ Dâni, *et-Tahdid*, s. 113.

¹⁶⁵ Benna, *el-lthaf*, 1, 145.

¹⁶⁶ Dâni, *et-Tahdid*, s. 114.

¹⁶⁷ Dâni, *et-Tahdid*, s. 113.

¹⁶⁸ Benna, *el-lthaf*, I, 144.

¹⁶⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 452.

ed-Dânî, دنيا - بنیان - صنوان - قنوان kelimelerinde idğamın olmayacağını zira sakın nun ile 'vav' ve 'ya' harflerinin aynı kelime de olmasının idğama mani olacağını¹⁷⁰ da ifade etmiştir. Ana hatlarıyla ele aldığı bir konunun istisna durumlarına da dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.

c. Tenvin ve Sakin Nun'un Mim'e Çevrilmesi

Tenvin ve sakın nun'dan sonra 'ya' harfi gelirse tenvinin ve sakın nunun 'mim' harfine çevrileceğini bunun sebebi olarak ğunne sıfatında 'nun' ile 'mim'in kardeş olduklarını 'mim' harfinin de 'ba' harfiyle mahreçte ortak olduklarını bu sebeple 'nun'a en yakın olan 'mim' harfine kalbedilmesinin gerekli olduğunu¹⁷¹ savunan ed-Dânî, bu izahı ile 'iklab' konusunu anlatmaya çalışır ama bu konuyu ele alırken kalb/iklab kavramını kullanmamaktadır. ed-Dânî ile muasır olan Kurtubî 'nun-i sakine ve tenvinin 'ba' harfiyle karşılaşması durumunda buradaki oluşun durumun tecvid dilinde 'kalb' ile ifade edileceğini belirtmiş ve bu konuyu alt başlık halinde işlemiştir.¹⁷²

ed- Dâni'den dört asır sonra gelen kıraat ve tecvid alimi İbnü'l-Cezeri de ed-Dâni'nin bu tercihinin benimsemiş sakın nun ve tenvinin ب harfinden önce gelmesi durumunda bunların 'mim' harfine çevrileceğini söyleyerek¹⁷³ selef alimlerinin takipçisi olduğunu itiraf etmiştir. İklabın oluşumunu anlatırken ed-Dâni'nin Sibeveyh'in *el-Kitab*'ından istifade ettiğini görmekteyiz.¹⁷⁴

d. Sakin Nun ve Tenvin'in Gizlenmesi Durumu

Tenvin veya sakın nun'un ل م ن ر و ی harfleri, iklab harfi olan ba ve izhar harfleri olan هـ -همزة - ح - ع - هـ -همزة harflerinin dışındaki harflerle karşılaşması durumunda muzhar/açıktan nutk edilmezler, genizden gelen bir sesle gizli okunurlar¹⁷⁵ yorumunu yapan ed-Dâni, genizden/hayşum bölgesinden çıkarıldıklarına işaret etmek için خفین gizlenen, geniz bölgesine atılan iki şey anlamındaki bu terimi kullanmaktadır.¹⁷⁶ Çünkü izhar harfleri, kalp harfi ba ve يرملون şeklinde ifade edilen altı harf dışında kalan harfler, tenvin ve sakın nuna mahreç ve sıfat bakımından ne uzaktırlar ne de yakındırlar. Bu nedenle idğam edilemezler, izhar ile de okunamazlar gizlenirler, ama ğunne sesiyle birlikte telaffuz edilirler. Gizlenen bu 'nun-i sakine ve tenvin'in telaffuzunda dilin bir fonksiyonu yoktur, geniz kovuğu devrededir. Muhfa eylemi, idğam fiilinden daha hafiftir.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Dâni, *et-Taħdid*, s. 113.

¹⁷¹ Dâni, *et-Taħdid*, s. 115.

¹⁷² Kurtubî, *el-Mûdih*, s. 174-175.

¹⁷³ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, 168.

¹⁷⁴ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 453.

¹⁷⁵ Dâni, *et-Taħdid*, s. 115.

¹⁷⁶ Dâni, *et-Taħdid*, s. 115.

¹⁷⁷ Dâni, *et-Taħdid*, s. 115.

üzerinde vakfedilmesi gerektiğini, buna gerekçe olarak ise nasb harekesinin en hafif hareke olmasını gösterir¹⁸⁶. Ama vakfedilen kelimedede iki esre veya iki ötre bulunursa bu tenvinler elife tebdil olunmaz, fasih olan Arap lisanında kesra ve zamme tenvininin elife çevrildiği görülmemiştir. ‘Bazı lehçelerde çevrilmekte ise de pek kabul görmemektedir¹⁸⁷ ifadesiyle görüşünü güçlendirmektedir.

Nasb tenvini ile oluşan vakf, sonraki dönemlerde kaleme alınan tecvide dair eserlerde “med” konusu işlenirken ele alınmış, bu vakf sebebiyle iki hareke miktarı (bir elif) uzatmanın yapılacağı belirtilmiş bu med, tenvinden vaz olarak oluştuğu için buna ‘meddi ivaz’ denmiştir.¹⁸⁸

ed-Dânî, revm ve işmam kavramlarını vakf konusu ile birlikte ele almış revmin ve işmamın vakfla birlikte oluşacağına da işaret etmiş ve bunun izahını şöyle yapmıştır: Vakfta sakinlik asıldır hareke ile vakf yapılmaz. Revm ise zayıflatılmış bir sesle harekeyi ortaya koymaktır ve bu harekeleme de tam anlamıyla bir hareke oluşmamaktadır. Bu sebeple vakf halinde revm yapılabilir. İşmam uygulamasında ise dudaklar etkendir, kulağa bir ses çarpmamaktadır. Seslendirme olmadığı, sadece dudaklarla ‘zamme’ye işaret için dudakların öne doğru itildiği bir fiil olması sebebiyle vakfa mani teşkil etmemektedir. Vakfla birlikte işmam da uygulanabilmektedir.¹⁸⁹ Bunun sonucu olarak Dâni, tecvidin kavramlarından olan ‘revm’ “işmam” terimlerinin kavramsal çerçevedeki anlamları üzerinde durmuş, bununla birlikte nasıl uygulanacağı konusuna da açıklık getirmiştir.¹⁹⁰

Ayrıca قربة / موعظة / قرية kelimelerinin sonunda bulunan te’nis ınlarının nasb tenvini alması durumunda bir vakf yapılacaksa buradaki tenvinin elife dönüştürülemeyeceğini ve sakin olarak vakfedileceğini¹⁹¹ konusuna dikkat çeken ed-Dânî, her nasb tenvininden med oluşamayacağına da parmak basmıştır.

Teşdid/şeddeli kelimelerin sonunda yapılacak vakfların sakin ama şeddeyi de belirterek yapılması gerektiğini¹⁹² söyler ve şu örnekleri verir:

الا أمانِيَّ 193 * ما يُبَدِّلُ القولَ لِدِيَّ 194 - فَسَوَّاهُنَّ 195 - عُدُو 196

ed-Dânî, vakf sebebiyle oluşan medler ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan ve Kur’an okuma usülleri olarak belirtilen “Tahkik”, “tevessut/tedvir”, “hadr”

→

¹⁸⁵ Nahl 16/75.

¹⁸⁶ Dâni, *et-Tahdid*, 170.

¹⁸⁷ Dâni, *et-Tahdid*, 170 (11.dipnotta yer alan açıklama)

¹⁸⁸ Atıyye Kabil Nasr, *Gayetü'l-Mürîd Fi İlmi't-Tecvid* Mekke, *Beytü'l-Harameyn*, I.Baskı, Riyad 1409, s. 116, Ebu Rayme, *Hidayetü'l-Müstefîd fi-Ahkami't-Tecvid*, Mekke, *Beytü Daru'l-Fecr*, I.Baskı, Beyrut 2014, s. 49.

¹⁸⁹ Dâni, *et-Tahdid*, ss. 169-170.

¹⁹⁰ Dâni, *et-Tahdid*, ss. 169-170.

¹⁹¹ Dâni, *et-Tahdid*, ss. 170-171.

¹⁹² Dâni, *et-Tahdid*, s. 171.

¹⁹³ Bakara 2/78.

¹⁹⁴ Kâf 50/29.

¹⁹⁵ Bakara 2/29.

¹⁹⁶ Bakara 2/36.

kavramlarını burada bir kez daha zikretmiştir.¹⁹⁷ Çünkü medlerin işba/tûl, tevessut, kasr mertebelerinde ortaya çıkma mekânları vakflardır. Ârızî sükûnların oluşması için vakfın icra edilmesi şarttır.

ed-Dâni, Kur'an kıraatinde dört çeşit vakfın uygulanacağını belirtir ve bunların "vakf-ı tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı kabîh" şeklinde tasnif eder ve tâm vakfın tercih edilen bir vakf olduğunu, vakfedilen yerin maba'di ile bir ilişkisinin bulunmadığını, kıssaların bitiminde, kelamın tamamlandığı yerlerde ve çoğu zaman ayetlerin bitiminde yer aldığını¹⁹⁸ belirtmektedir. Dâni'nin çağdaşı olan el-Hüzelî de vakfları "vakf-ı tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı sünne, vakf-ı beyan, vakf-ı temyiz" olarak adlandırır ve bu vakf çeşitlerini de ilave olarak zikreder.¹⁹⁹

ed-Dâni, kâfi vakfın müstahsen (onaylanan makbul) bir vakf olduğunu hasen vakfın ise okuyucunun mecbur kalması durumunda bunu uygulayabileceği, kabîh vakfın ise kurra tarafından nehyedildiğini, hoş karşılanmadığını, ancak nefesin kesilmesi veya kıraate engel bir durumun (öksürük gibi) ortaya çıkması durumunda vakfedilen yerin öncesinden tekrar kıraate başlamanın bir zaruret olduğunu beyan ederek²⁰⁰ vakfın temel esaslarını ortaya koymuştur. ed-Dâni'nin muâsırı olan Mekki'nin ise "şeddeli kelimeler üzerinde yapılan vakf" başlığı altında vakf konusuna dair muhtasar kısıtlı bilgiler vermekle yetindiğini müşahede ediyoruz.²⁰¹

Abdul Vehhab b. Muhammed el-Kurtubî'de "*Fi'l-Kelam ale'l-Harekât ve's-Sükun*" başlığı altında sistematik olmayan bir tarzda vakf konularının bir kısmını ele almış nasb tenvinindeki vakfın nasıl olacağı, kelimelerin sonunda yer alan muttasıl ة ve ة zamirlerinde vakfın ne şekilde icra edileceği, vakf sebebiyle meydana gelen arızî sükunlarda meddin işba' (tul) ölçüsünde olacağı, "sekit hâ'larında²⁰² "سلطانيه - ماليه" örneklerinde vakfın "ha" üzerinde şeddesiz bir sükunla yapılması gerektiği vb. konuları eserinde işlemeye çalışmıştır.²⁰³

Ebu Amr ed-Dâni, vakfla ilgili yaklaşımlarını fikirlerini düzenli bir şekilde serdettikten sonra, vakfın doğru bir şekilde yapılabilmesi, bir okuyucunun manayı bozmayacak şekilde vakfları icra edebilmesi için Arapçayı iyi bilmesi gerektiğini; ancak Arap dilinin iyi bilinmesi sayesinde açık ve gizli olan manaların bilinebileceği, bunun sonucunda da sahih bir okuyuşun gerçekleşeceği²⁰⁴ tezini de ısrarla dile getirerek kurra'nın hem Kur'an lafızlarını doğru okuması hem de kelimelerin delalet ettiği manaları bilmesi gerektiğine de işaret etmiştir.

Tecvidle ilgili kaleme alınan eserlerin hemen hemen tamamında vakf konusu ele alınırken ed-Dâni'nin tesiri altında kalındığı bir gerçektir. Vakf

¹⁹⁷ Dâni, *et-Tahdid*, s. 172.

¹⁹⁸ Dâni, *et-Tahdid*, s. 174-175.

¹⁹⁹ Hüzelî, *el-Kamil fi'l-Kıraat*, s. 185-186.

²⁰⁰ Dâni, *et-Tahdid*, 174-175.

²⁰¹ Mekki, *er-Riaye*, s. 259-260.

²⁰² Hâkka 69/28-29.

²⁰³ Kurtubî, *el-Mudih*, s. 191, 198, 199, 200, 202, 204.

²⁰⁴ Dâni, *et-Tahdid*, 176.

konusunu derli toplu bir şekilde erken dönemde ele alan konuyla ilgili sadece nakiller yapmayı kendi tercihini ortaya koyabilen analitik düşüncüyü önceleyen bir âlim olma özelliği, ed-Dânî'yi tecvid konusunda ilk orijinal çalışmalar yapan bir isim olarak öne çıkarmıştır.

Sonuç

Kur'an kıraatinin sahih bir şekilde gerçekleşmesi için "Kur'an Okuma Usulleri" olarak bilinen tahkik, hadr, tedvir (tevassut) kavramlarını rivayetlere dayanarak izah etmeye çalışan Ebu Amr ed-Dânî, sahabe, tabiun ve kıraat imamlarının bu konuda ki görüşlerine müracaat etmiş ve buna ilaveten kendi döneminde ki tecvid ve kıraat âlimlerinden istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Ed-Dânî tahkik, hadr, tedvir usullerini nakillere dayanarak, kıraat imamlarının okuyuş şekilleri olarak bize aktarmaya çalışır bu usullerin kaynağının Hz. Peygamber (sav)'in okuyuşu olduğu, bunun da "*Tertîl üzere Kur'anı oku!*" emirinin uygulaması olarak gerçekleştiğini söyler.

Tecvidin ana meseleleri olan harfler, onların mahreçleri, sıfatları konularını da kendinden önce yaşamış dil konusunda otorite olan dil bilimcilerinin eserlerinden ve görüşlerinden yararlanarak izah etmeye çalışmıştır. Halil b. Ahmed, Sibeveyh, el Müberred ve İbn-i Cinnî'nin ed-Dânî üzerinde ki tesiri büyüktür. Kıraat sahasında derli toplu bir eser telif eden İbn Mücahid ve onun *Kitabü's-Seb'a'sı* ed-Dânî'nin müracaat ettiği kaynaklar arasındadır. Zira kıraate dair eserlerin ortaya çıkışı tecvid ilmine ait eserlerin ortaya çıkmasından öncedir. Bu sebeple tecvid ilminin müstakil bir disiplin haline gelmesi sürecinde ed-Dânî'nin kıraate dair yazılan eserlerden de istifade etmesi gayet tabidir. Kıraat âlimleri eserlerinin baş tarafında muhtasar da olsa bazı tecvid konularını ele almışlar ve tecvid ilminin oluşmasında bu eserlerin de bir payı olmuştur.

Ed-Dânî'nin idgam konusunu daha geniş ele aldığını görüyoruz. Zira med bahsinden sonra tecvidin ana öğelerinden birini idgamlar konusu oluşturur. Bu konuyu sistematik bir şekilde ele almıştır. Kendisinden sonra tecvid konusunda eser kaleme alan müelliflerin kitaplarında ed-Dânî'nin etkisini görmekteyiz. Örneğin İbnü'l Cezeri, *et-Temhid fi-İlmi't-Tecvid* ve *en-Neşr* adlı kitaplarında Dânî'den sık sık iktibaslarda bulunmaktadır.

Ed-Dânî'den önce Kayrevan'dan Endülüs'e hicret eden Mekkî b. Ebi Talib, tecvide dair kapsamlı bir eser olan *er-Riaye'sini* kaleme aldı. Dânî'nin bu eseri görüp ondan istifade edip etmediğini bilemiyoruz. Ed-Dânî'nin eserinde Mekkî b. Ebi Talip'in isminin zikredildiği bir alıntıya rastlanılmamaktadır. Ama harflerin ayrı ayrı cümle içinde terkip halinde okunmasının nasıl olması gerektiğine dair bölümde ed-Dânî'nin takip ettiği usul Mekkî'nin usulüne birçok bakımdan uygunluk arz etmektedir. İsim zikretmeksizin ed-Dânî'nin Mekkî'nin eserinden faydalandığı kanaatindeyiz.

Vakflar konusunu da ana ilkeleriyle sistematik bir şekilde ele alan ed-Dânî, Kur'an Kıraatında yer alan vakfları maddeler halinde tasnif etmiştir. Onun bu tasnifi hala tecvid ilminde geçerliliğini korumaktadır. Kendinden önce hacimli, derli toplu -Mekkî b. Ebi Talip'in *er-Riaye'si* dışında- tecvide dair bir eser

olmamasına rağmen, bu konuları düzenli sistemli bir tarzda kaleme almış, çok ağdalı bir dil kullanmamış, ilimden nasibi olanların anlayacağı bir üslubu benimsemiştir. Endülüs'ü âlimlerin genelinde mevcut olan problemlere özgün yaklaşma, bilgileri kritize edebilme, farklı bir perspektiften konulara bakabilme, orijinallik ve benzeri özellikler ed- Dâni'de de bulunmaktadır.

Dâni tecvid konularının birçoğunu bu kitabında ele almış bazı konuları teferruatlı, bazı konuları da ana hatları ile izah etmiştir. Elbette her bir çalışmanın eksikleri vardır. Onun temas edemediği bazı konuları daha sonraki dönemde yaşayan tecvid âlimleri eserlerine ilave etmişlerdir. Zaten ilimdeki inkişafta böyle oluşmaktadır.

İslamın ilk şehir merkezleri olan Mekke, Medine, Bağdat, Kufe, Basra, Şam'da telif edilen eserlerin ve ilim adamlarının batıda ki Endülüs'e nasıl ulaştıklarını, *er-Rihle fi Talebi'l-İlim* tabiriyle anlatılan ilim elde etmek uğruna Doğu'dan Endülüs'e; Endülüs'ten Doğuya yapılan yolculukların ciddi bir oranda olduğunu, başka kaynaklarda olduğu gibi ed-Dâni ve onun eserinden de anlayabiliyoruz.

Erken dönemden itibaren Kur'an'ın güzel okunmasını ve Arap dilinin korunmasını amaçlayan eserlerin yanında, tecvidin müstakil bir ilim haline gelmediği dönemlerde bile Arap dil bilimcileri tecvit konularına eserlerinde büyük bir yer ayırmışlardır. Örneğin; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*'ında Sîbeveyh *el-Kitâb*'ında el-Müberred *el-Muktadab* adlı eserinde İbn Düreyd *Cemhere* adlı eserinde ve İbn Cinnî de *Sirru Sinâati'l-İ'râb*'ında tecvidin ana konuları olan harfler, onların mahreçleri, sıfatları, terkip halindeki okunuşları, idğam gibi konulara ciddi anlamda yer vermişlerdir. Bu durum bize ilk dönem dil çalışmalarıyla tecvid çalışmalarının iç içe olduğunu göstermektedir.

Kıraat ve dil alanındaki çalışmalar yanında tecvide dair bir eserin o günkü ilim merkezlerinin en önemlilerinden olan Bağdat'ta Ebu Müzahim el-Hâkanî tarafından kaleme alındığını görüyoruz. El-Hâkanî'den sonra onun bu eserini kendilerine örnek alan el-Malatî ve el-Lâlikâî de bu esere nazîre yazmışlardır.

Ebu Amr ed-Dâni kendi döneminde tecvit konularının derli toplu bir şekilde ortaya koyulduğu bir kitabın telif edilmediği, Kur'an okumada kurrânın bazı hatalarının olduğu ve bu durumun Kur'an okuyan öğrencilere de yansdığı gerçeğinden hareketle üslubu ne çok ağır ne çok basit olmayan *et-Tahdîd'ini* kaleme almıştır. Eser hala orijinalliğini koruyarak tecvid konularında çalışma yapanlara kaynaklık etmeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar, "Mekki b. Ebi Talib", *DİA*, XXVIII.
Benna Ahmed b. Muhammed (ö. 117/1705), *İhtilafü Fudalai'l-Beşer bil-Kıraati'l-Erbaate Aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail, Alemü'l-Kütüb, I.Baskı, Beyrut 1407/1987.
Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1315/1897.
Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Editör: Halil Memun Şeyha, Daru Marife, Beyrut, 2. baskı, 2007.
Çetin, Abdurrahman, "Dâni", *DİA*, İstanbul 1993.
Çetin, Abdurrahman, "Hakani, Musa b. Ubeydullah", *DİA*, İstanbul 1997.
Çollak, Fatih, *Tecvid ilminin ortaya çıkışı ve gelişimi* Tarihten günümüze Kıraat ilmi Uluslararası kıraat sempozyumu, İstanbul 2012.

- Dâni, Ebu Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif*, thk. M.Hasan İsmail, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri Hamed, Daru Ammâr, Ammân 2000.
- Dâni, *Kitâbu't-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, nşr. Otto Pretzl, Müessesetür'-Reyyân, Beyrut 2009.
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'an*, thk. Mervan Atıyye, Muhsin Harabe, Vefa Takıyyuddîn, Daru İbn Kesir, 2.baskı, Beyrut 1999.
- Ebu'l-Kasım el-Hüzelî, Yusuf b, Ali b. Cebbare el-Ma'ribî el-Hüzelî, thk. İbrahim Amr b. Abdillâh, *el-Kamil fil kiraat*, Sema Lil-Küttâb, Hulvan, Mısır, II, 118
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmet, *Tehzibu'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, el-Müeesetü Mısıriyye, 1967, I-XV.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Davud Sellum, Süleyman el-Anbekî, Mektebetü Lübnan, Beyrut 2004.
- Ganim Gadduri el Hamed, *Ebhasün Fi İlimit Tecvid*, Daru Ammar, Amman, I.baskı, 1422/2000.
- Hâkânî, Ebu Müzahim, Musa b. Ubeydillah, *el-Kasidetü'l-Hakaniyye*, Mecmuul-mütûn fi'l-Kıraati ve't-Tecvid içinde, thk: Said Abdulhakim, Mektebetü Halid b. Velid, Sana 2008.
- Hindi, Ali el-Müttaki (ö. 975/1567) *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Efal*, nşr. Bekri Hayyani, Safvet Sekka, Beyrut 1979.
- Husari, Mahmud Halil,(ö.1401/1979) *Ahkamu Kiraati'l-Kur'an'il Kerim*, ed. M. Talha Bilal Minyar, Daru'l-Beşair el İslamiyye, Beyrut 2006.
- İşın, Ali Rıza, *Tecvid İlmnin Tedvini ve İlk Müellifi* (yayınlanmamış ders notları), Konya.
- İbn Cinnî, Ebul Feth Osman b. Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'rab*, th. Hasan Hindâvî, Darulkalem, Dimeşk 1993.
- İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed, *Cemheratü'l-Lüğa*, Darul-Kütüğbi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 2005.
- İbn Ebi Davud, Süleyman b.el-Eşas es-Sicistani (ö. 316/?) *Kitabül-Mesahif*, ed. Arthur Jeffery, Leiden 1936-1937.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, tsh. M. Abdusselam Şahin, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1995.
- İbn Faris, Ebul Huseyin b. Ahmet Zekerıyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, thk. Şihabuddîn Ebu Amr, Darul-Fikir, Beyrut 1998.
- İbn Mücahid, Ebubekir Ahmet b. Musa, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kirâat*, thk. Şevki Dayf, DaruMearif, Kahire ty.
- İbn Sînâ, Ali Hüseyin B. Sina, *Esbâbu Hudûsi'l-Hurûf*, nşr. Hüseyin Muhammed İmbabî- Muhammed imbâbî, Kahire 1978.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, tsh. Ali Muhammed ed-Dabbâ, Darul-Fikr, Mısır ty., I-II.
- İbnu'l-Cezerî, *et-temhid fi İlmi't-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, 1. baskı, Beyrut 1986.
- İbnu'l-Cezerî, *Çayetü'n-Nihâye fi Tabâkâti'l-Kurrâ*, nşr. Gothelf Bergstrasse, Mektebetülhanci, Mısır 1932, I-II.
- Karaçam İsmail, *Kuranın Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İfav yayınları, 26. Baskı, İstanbul 2013.
- Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn ân Esmâ'il-Kütüb ve'l-Fünûn*, nşr. Şerefeddîn Yaltkaya-Kilisli Muallim Rifat, İstanbul 1941, I-II.
- Kurtubi, Abdülvehhab b. Muhammed (ö.461/1068) *el-Mudh fit-Tecvid*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, Ürdün 1421/2000.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensarivel-Cami'l li *ahkamil-* Kuran, thk. Abdürrezzak El-mehdi, 1421/2000.
- Mahmud Husari Halil (ö.1401/1979) *Ahkamu Kiraatil Kur'anil Kerim*, Editör: Muhammed Talha Bilal Minyâr, Daru'l-Beşair el-İslâmiyye, Beyrut 2006.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, tsh. Muhammed Fuad Abdulbâki, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1951, I-II.
- Mekki b. Ebi Talib, el-kaysî, *er-Riaye li Tecvidi'l-Kiraeti ve Tahkiki Lafzi't-Tilaveh*, thk. Ahmet Hasan Ferhat, daru Ammar, 5. Baskı, Amman 2008.
- Müberred, Ebul Abbas Muhammed b. Yezid, el-Muktedab, thk. Muhammed Abdulhalik el-Udayme, Beyrut, ty. I-IV.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, tsh. Muhammed Fuad Abdulbâki, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1956, I-V.
- Nasr, Atıyye Kabil, *Çayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvid*, Mektebetü'l-Haremeyn, 1. baskı, Riyad 1409/1986.
- Rağib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyid Keylânî, Darul Marife, Beyrut, ts.
- Said b. Mansur, *et-tefsîr min Süneni Said b. Mansur*, thk. Sa'd b. Abdillâh b. Abdilaziz, Daru's-Sumey'î, 1997.
- Saidî, Ebul Hasen Ali b. Cafer, *Kitabüt-Tenbih ale'l-lahnil celiyy ve'l-lahni'l-Hafıyy*, thk. G.Kadduri el-Hamed, Dar-u Ammar, Amman 2000.
- Sâlih, Subhî, *Kur'an İlimleri*, trc. M. Said Şimşek, Hibaş Yay., Konya ty.

- San'ânî, Abdurrezzak b. Hemmâm, el-Musannef, thk. Habiburrahman el-Azamî, 1. Baskı, Beyrut 1391/1972, I-XI.
- Sibeveyhî, Ebu Bişr Ammar b. Osman b. Kamber, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Kütüübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I-V.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Cami'ul-Beyân ân Tevîli Âyi'l-Kur'an*, 2. baskı, Mısır 1954, I-XXX.
- Tabersî, Ebu Ali fadl b. Hasan, *Mecmau'ul-Beyan fi tefsiril-Kur'an*, Darul-Marife, Beyrut 1995.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa Et-Tirmizi (ö.279/892) *Camiu't- Tirmizi*, Darus-selam, I. Baskı, Riyad 1999.